

'KİTÂB-I DEDEM QORQUD' METİNLERİ HANGİ YARATICILIK ORTAMINDAN GELİYOR?

Dursun YILDIRIM*

Özet: Bu çalışmanın konusunu 'Kitâb-ı Dedem Qorqud' metinlerinin yaratılışı ve icra bağlamlarında metinlerin yaratılması ve değişen icra bağlamlarına göre yeniden üretilip şekillendirilmeleri sürecinin metinler arası delillerle değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: I. Dedem Qorqud Metinleri; II. Dedem Qorqud Metinlerinin Metinler Arası Karakteri; III. Sözlü ve Yazılı Edebiyat Geleneklerinde Dönüştürsel Değişmeler; IV. Türk Epik Destanları; V. Türk Halkbilimi. VI. Türk sözel kültür bilimi.

Abstract: This article is a reevaluation of the problem of creation and reproduction of the texts of the 'Kitâb-ı Dedem Qorqud'. For this purpose all of the related texts of the Dedem Qorqud is taken to consideration by a special intertextual approach to them.

Key words: I. The texts of Dedem Qorqud; II. Intertextual characteristics of the texts of 'Kitâb-ı Dedem Qorqud'; III. Transformal changes between the written and oral literary traditions; IV. Turkish Epic; V. Turkish Folklore. VI. The Sciences of Turkish Oral Culture.

I. Sorunun Tanımı ve Çerçevesi

Dedem Korkud metinlerinin tamamını inceleyip yayınlayanların yapmış olduğu çalışmalarda ve çeşitli incelemelerde 'Kitâb-ı Dedem Korkud' ve 'Hikâyat-ı Oğuz Nâme' nüshalarında yer alan boyların [=hikâyelerin] hangi kaynaktan geldikleri konusunda çeşitli görüşler vardır¹. Tarihî süreç içinde metinlerin varlığını bildiren, onlardan kısmî alıntılar yapan veya onlardan istifade eden eserler hakkında değerli tespitler de yapılmıştır². Bir kısım uzmanlar, metinlerin taşıdığı coğrafi ve tarihî olgular üzerinde de durmuştur³. Elimize erişen metinlerin filolojik açıdan dili ve üslûbu, yazılı kaynaklarda göze çarpan izler açısından ele alınıp incelenmiş ve yayımlanmıştır⁴. Kimi uzmanlar, aynı tarihî süreç içinde yer alan farklı yazılı metinlerin <Süleyman-nâme gibi> dili ile, onlar arasında gözlenen benzerliğe dikkati çekmiştir⁵. Kimi uzmanlar, elimize ulaşan metinlerin mufassal dip nüshadan kopup geldi-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Uzmanların sorun ile ilgili görüşlerine incelememiz boyunca değinilecektir.

2 Köprülü, 'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' (Köprülü 1966) adlı eserinde; Gökyay hem 'Dede Korkut' (Gökyay, 1932) ve hem de 'Dedem Korkudun Kitabı' (Gökyay, 1973) adlı eserlerinde bu alıntılara ve alıntıları yapanlara dair zengin bilgi verir.

3 Bu konularda Gökyay, Araslı, Kırzioğlu, Togan ve İnan tarafından önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Barthold'un anısına çıkarılan ve Kononov ile Jirmunskii tarafından hazırlanan 'Kniga Moyego Deda Korkuta' adlı eserde de, bu konulara temas eden muhtelif uzmanlara ait incelemeler mevcuttur. Söz konusu kişilerin eserleri kaynakçada verilmiştir.

4 Bunlar arasında Gökyay, Ergin, Araslı ve Rossi yayınları en kapsamlı ve önemli çalışmalardır.

5 Haluk İpekten ve Vasfi Mahir kaynakçamızda yer alan eserlerinde, 'Süleymannâme'yi tanıtırken

ğini belirtmiştir⁶. Söz konusu metin parçalarının ve mecmua haline getirilmiş sözlerin, elimize erişen metinlerin bir mufassal nüshadan kopup gelmesi, veya benzer dip nüshalardan alıntılanmış olması ihtimali mümkündür. Elimize erişen metinler ile bunlar arasında organik bağ kurmamıza yardım edici kimi ortak yanlar vardır. Yazıya geçmiş metin parçalarının bir kısmı ile Dede Korkut'un sözlerine dayalı tertip edilen mecmuaların bir kısmı yayınlamıştır⁷. Kısaca, elimize erişen metinler şimdiye dek daha çok filolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Metinlerin, oluşum özellikleri açısından kendi durumları üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. İncelemelerde metinlerin durumu filolojik bakımdan ele alınmış, teknik açıdan dili ve yazımı üzerinde durulmuş, kimi motifleri araştırılmış, söz örgüsü <üslûp> ve söz dokuması <kompozisyon> kısmen de olsa, şiir ve inşâ özellikleri bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Manzum yapıların yeniden kurgulanması konusunda bir sıra yeniden manzum metin düzenlemesi yayınlamıştır⁸. Tarihî kaynaklardan gelen bilgiler ve iktibaslar ile, metinlerin içerik bilgisi arasında bir ilinti olup olmadığı da sorgulanmıştır⁹. Hatta, onların sözel ortam yaratıcılığı icra repertuvarına hangi tarihler arasında girmiş olabileceği ihtimali üzerinde de, tarihî tabakalaşma açısından durulmuştur¹⁰. Böyle olmakla beraber, bugün bu metinlerin bize hangi kaynaklardan eriştiğini gösterir yeterli ve gerekli düzeye sahip kabul edilebilir bir açıklama elimizde mevcut değildir. Mevcut araştırma ve incelemelerde metinlerin bu sorunuyla ilgili sorgulamalar ya hiç yapılmamış, ya da bu sorun metinler açısından hiç göz önünde tutulmamıştır. Bunun başlıca nedeni şüphesiz metinleri inceleyenlerin özel ilgi alanlarının daha çok 'filoloji' ile, veya sadece 'edebiyat' ile sınırlı kalmış olması diye açıklanabilir. Onların hangi ortam eseri olduğu, bir bakıma her bir 'boy' metni içinde yer alan 'Hanum hey' veya 'Meger Hanum' ifadeleri ile anlaşılır bir açıklığa sahip görünmektedir. Sanırım bu ifadelerin varlığı, onların bize sözel yaratıcılık ortamı icrasından hemen kayda alındığını söylemeye yeterli bulun-

Dedem Korkut Kitabı ile aralarında göze çarpan dil ve üslûp yakınlığına dikkati çekerler. Uzun Firdevsi tarafından senenin 366 günü dikkate alınarak, eser 366 cüz ve 1836 meclis üzerine tertip edilmiştir. Her bir cüz, her akşam okunmak yirmi sahifelik bir fasıl <meclis> üzerine düzene konmuştur. Afrasiyab-ı Türk <Alper Toña> hakkında kayıtlar vardır. II. Bayezid, bu eseri, muhtemelen putperestlere ait hikâyeler nedeniyle muhtasar hâle getirtmeye hükmü edince yazarı alınıp Türkistan sahasına doğru çekip gitmiştir.

- 6 Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' adlı eserinde bu görüşü ileri sürmektedir. Kopma olgusu ile ilgili görüşleri destekleyecek kanıtlar da, tarihî süreç içinde vücûda gelmiştir. Bunlar ya mecmualar biçiminde tertip edilmiştir, veya alıntı yapılmış parçalar hâlinde muhtelif yazma eserlere intikal etmiştir. Bu konuda Gökyay (1932 ve 1973); Köprülü (1966); Ergin (1958) ve Togan (1972) yayınlarında geniş bilgi vardır.
- 7 Edgüer, Gökyay ve Togan tarafından bu kitap ve mecmualardan kimi parçalar yayınlamıştır. Togan, ayrıca Reşideddîn'de yer alan farsça Oğuznâme'yi Türkçeye çevirip, konuyla ilgili Türkçe yazılmış ilişkili kaynaklar <Dedem Korkud, Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk ve ötekiler> sıkı ve derin bir tahlile tâbi tutarak fevkalade bir inceleme ve açıklama notları ekleyerek yayınlamıştır. Bu çalışma, elimizdeki metinlerin tarihîlik ve tarihçilik açısından ehemmiyetinin anlaşılmasına ışık tutan kıymetli açıklama notlarına sahiptir.
- 8 Bu konuda yapılmış çalışmalar arasında önce Gökyay, Ergin, Araslı ve Rossi yayınlarını saymak gerekir. Bunların dışında da, bir sıra deneme ve öneriler biçiminde manzum yapılarla ilgili önemli çalışma yayınlamıştır. Bu tür denemelerin bir kısmı kaynakçada gösterilmiştir. Manzum yapılar üzerine ilk kez N. Atsız bir yazısında durmuş ve konuya dikkati çekmiştir.
- 9 Gökyay, Kırzioğlu, Togan, Köroğlu, Aliyarov, Sümer ve V. M. Jirmunskii kaynakçada yer alan eserlerinde bu konulara temas etmişlerdir.
- 10 İnan, Jirmunskii, Gökyay, Köprülü, Togan, Kocatürk, Sümer, Berdibayev, Rossi, Köroğlu, Araslı, İbrayev ve Aliyarov tarafından yayınlanmış çalışmalarda temas edilmiştir.

muştur. Ancak, söz konusu durum, bu tür hitapların hangi tür metinlerde ve hangi tür icralarda nasıl yer almış olabileceğini ve hangi zamana ait bir yaratıcılık ortamı icrasına ait olduğunu, onların nasıl ve ne zaman yazıya alındıklarını, hangi icra ortamlarına has tertip edildiklerini, kayıtların hangi amaca hizmet etmek üzere yapıldığını, bize nasıl ve hangi yaratıcılık <sözel veya yazılı> ortamı icraları yoluyla eriştiğini göstermez ve bu sorunu çözmez. Metinlerin bu sorun açısından ele alınıp kendi başına sorgulanması icap eder kanısındayım.

Bu yazı, yukarıda tanımı ve çerçevesi ifade edilmeye çalışılan sorunu, elimizdeki metinlerin durumunu, tarihî süreç içinde öteki ürünlerin taşıdığı bilgi birikimlerinin, elde mevcut verilerin gösterdiği özelliklerin ve filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü kimi görüşlerin bize yarattığı imkânları eleştirel bir yaklaşım içinde ele almayı ve onların hangi yaratıcılık ortamı yoluyla bize bugünkü biçimleriyle eriştiği sorununu kendi başına sorgulamayı deneyecektir. Belki bu çaba da, sorunu istenilen düzeyde bir anlaşılabilirliğe kavuşturmayacaktır. Okumakta olduğunuz bu yazının böyle bir iddiası da yoktur. Ama, yazının en azından, metinlerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından çok önemli saydığım bu sorunu bilimsel eleştiri düzlemine taşıyacağı umundayım. Sorunun burada seçtiğimiz çerçeve dışında bir başka kapsamlı boyutu da vardır. Bu boyut, bedii yaratıcılığımızın her bağlamda yetişen ve ürün veren yaratıcılarının hangi ortamlar içinde kendilerini geliştirme çevreleri oluşturduklarını ve kendilerini nasıl gösterdiklerini; toplum hayatında ilim ve irfanın, bedii yaratıcılık sanatının hangi ortamlardan ve hangi ağlar üzerinden yayıldığını ve bedii yaratıcılığın bu tür etkileşimler sonucu uğradığı değişimleri, dönüşümleri ve yeniden yaratmaları kapsar. Böylesi bir genişliğe ve derinliğe sahip sorunun bu geniş cephesi üzerinde eldeki yazı kapsamında durulmayacaktır. Ancak, soruna yukarıda çizdiğimiz çerçeve kapsamında bakarken bu boyutu üzerine de, yeri geldiğinde kısmen değinilecektir.

II. Sorgulama soruları ve kimi açıklamalar

Demem Korkut metinleri ilk kez yazıya ne zaman alınmıştır veya hiç alınmamış mıdır, sorularının cevabı da, mevcut araştırma ve incelemelerde, anlaşılır bir açıklık içinde görünmemektedir. Bu metinler ilk kez, hangi ortamda, hangi dönemde ve nasıl bir kültür ortamı içinde yazıya alınmışlardır, sorusu da irdelenmemiştir. Metinlerin yazıya alındıkları ilk biçimler ve kurgular, acaba bugün karşılaştıklarımız mıydı? Bize çeşitli değişim ve dönüşümler geçirerek erişmiş metinler, acaba yazıya alınmış ilk metinlerden mi gelmektedir? Elimize erişen Dresden ve Vatikan nüshaları metinlerinin nasıl ve hangi ortamlardan geçerek ve hangi yapılarla dönüşerek ve hangi şartlar altında ve hangi amaçlar <politik, ekâbire sunma, ticarî kazanç ve geniş okuyucu/dinleyici kesiti> için yeniden tertip edilerek tarih içindeki yollarına devam ettikleri konusunda derinliğine yapılmış herhangi bir özel değerlendirme ortada görünmemektedir. Elimizdeki metinlerin nereden, nasıl ve hangi şartlar içinde bize eriştikleri konusunda, genel incelemeler içinde, daha çok yeri gelmişken değinilip geçilen kimi hükümler vardır. Ancak, genel çerçevede verilmiş bu hükümler, metinlerin söz konusu durumunu bir bilmece vaziyetinden kurtarmaya yetmemektedir. Metinler, eldeki biçim, içerik ve kurgularını sözel ortam yaratıcılığında kazandıktan sonra mı yazıya alınmışlardır? Değişim ve dönüşümler, yazılı ortam yaratıcılığında mı,

sözel ortam yaratıcılığında mı gerçekleşmiştir?

'Kitâb-ı Dedem Korkud' içinde yer alan metinlerin tabiatı, hangi yaratıcılık ortamı <sözel veya yazılı> ürünü oldukları ve elimize ulaşan nüshalarının nasıl ve hangi yaratıcılık ortamından bize doğrudan veya dönüşerek erişmiş olabilecekleri üzerinde, tarihî kayıtlarda yer alan bilgilerin ve metinlerin durumundan istifade edilerek ve filoloji uzmanlarının yapmış olduğu kimi tespitlerin de eleştirisi yapılarak, bir kez de bu yazı çerçevesinde ele alınacaktır. Belki bu yazı da, daha önce belirttiğim gibi, sorunu istenen açıklığa kavuşturmayacaktır. Ama, edebiyatımızın bu olağanüstü metninin çok önemli saydığım söz konusu yönüyle ilgili yeni bir çekim odağı oluşur ise, elinizdeki yazı da amaçlarından en önemlisine sanırım erişmiş olacaktır.

Metinlerin geçip geldiği kaynak sorunu <sözellik, yazılılık durumu> üzerinde filoloji uzmanlarınca verilmiş hükümler, derinliğine bir tahlil ve sorgulamadan ziyade, daha çok bir kanaat belirtme biçimindedir¹¹. Söz konusu metinler, çoğunlukla filoloji uzmanlarının ilgi odağı olduğu için, yapılan araştırmalarda, metinlerin filolojik durumları, onlarla ilgili kaynak sorunlarının daima önüne geçmiştir. Dolayısıyla önümüzdeki sorun, Dedem Korkud metinleri üzerinde yapılmış filolojik çözümlmelerin arkasında kalmış veya gözden kaçmıştır. Yahut metinlerin filolojik sorunları yanında, bu sorunun ehemmiyetli olup olmaması pek önemsenmemiştir. Belki de, metinlerin iç yapısında kurgu ve anlatım açısından yer alan "Görelüm hanum ne soylamış" tarzı hitaplar, onların elimize erişen biçimlerinin gösterdiği yazım ve filoloji özellikleri, kendilerini, XIV-XVI. yüzyıl aralığı içinde sözel ortam yaratıcılığında yapılmış bir icra ardından yazıya alınmışlar gibi düşündürmüştür. Oysa, bu hitap tarzı pek âlâ, onların hangi ortam içinde ve nerede icra edilirken ilk kez yazıya alındıklarına da bir gönderme olabilir. Üstelik iki nüsha metinlerinden Dresden ve Vatikan arasında gözle görülür ölçüde dil ve üslûp, hatta aktarım farklılıkları vardır ve bunlar anlatımdan değil, müstensihlerin istifade ettiği dip nüshayı anlamalarından ve sahip oldukları ağız özelliklerinden, bir kısmı ise dip nüshanın hattının anlaşılmasızlığından geldiği anlaşılıyor. Böyle bir icra ortamı, hanların ve beylerin hüküm sürdüğü V. yüzyıl öncesi bir zamanda, veya V.-XII. yüzyıllar aralığı içinde mevcuttur. Bir metnin istinsahlar sırasında dilinde farklılaşma olması veya bir kültür dönüşümü içinde çehresinde kimi değişiklikler meydana gelmesi farklı birer olgu olduğu gibi, bir metnin farklı zamanlarda sözel ortam icrasından yazıya alınmış olması da farklıdır. Her birinin varlığı, ayrı ayrı incelemeyi icap ettirir. Çünkü, kültür yapısında ve toplum hayatında ortaya çıkan değişimler, bedii yaratıcılık alanlarını ve ortamlarını da yeni taleplere göre düzenlemeye götürebilir. Nitekim, ilerde değinileceği gibi, tarihî süreç içinde Türk bedii yaratıcılık ortamları da bir çeşitlilik yaratmıştır. Elimizdeki metinleri bütün bu durumları dikkate alarak incelemeyi her hangi bir yaratıcılık ortamı ürünü diye tanımlamak doğru değildir. Dolayısıyla, bu soruna bağlı değerlendirmelerin büyük kısmı herhangi bir derinliğe sahip olmaktan ziyade, yerleşik, oluşmuş bir ortak kanaati paylaşmaktan ibaret biçimde kendini gösterir.

¹¹ Gökyay, Ergin, Tekin, Sertkaya ve başkalarınınca, aralarında nüanslar da olsa, metinlerin elimizdeki biçimlerinin sözel ortam icrasından kayda alınmaları konusunda benzer görüşler paylaşılır.

Elimizdeki metinlerin geldiği kaynak veya kaynaklar, kendi tarihî filolojik bağlamları ve durumları içinde ve tarihî kayıtların verdiği bilgilerin ışığında bu açıdan derinliğine irdelenmeden, sorgulanmadan, sözel ortam yaratıcılığı icralarının özellikleri üzerinde durulmadan, sadece içeriğin yaptığı çağrışımlara ve kimi sathî değerlendirmelere dayalı biçimde sürekli tekrar edilen ortak bir 'kanaat' ile elbette açıklanamaz. Ama, filoloji mektebi mensuplarınca böyle bir kanaat oluşturulmuştur. Bu kanaat, Dresden ve Vatikan nüshaları metinlerinin sözel ortam icrası ardından yazıya alınmış oldukları doğrultusundadır. Böyle bir kanaatın doğru olup olmadığı hiç bir biçimde bir tartışma konusu edilmemiştir. Söylenilen veya ileri sürülen kanaatlerin neye ait olduğu ve hangi metinleri kapsadığı konusu da, bu tür açıklamalarda pek belli değildir. Metinlerin tabiatı ve özellikleri konusunda ileri sürülen görüşlerin sürekli bir bulanıklık içinde bırakılması da, sorunun bilmece konumunu muhafaza ettirmektedir.

Acaba elimizde bulunan Vatikan ve Dresden metinleri, gerçekten bize eriştikleri biçimleri ile mi sözel ortamdan yazıya alınmışlardır; yoksa, yazılı ortam şartları içinde, çok daha önceleri mi mevcut yapı ve içeriklerine dönüştürülmüşlerdir? Bunlar, dönüşüme uğramış biçim ve içerikleri ile tertip edilmiş dip nüshalardan farklı kişilerce yazıya alınmış birer yeni zaman göçürmeleri <istinsahları> midirler? Elimizdeki metinler yazılı ortam kaynaklarından geliyor ise, bunların dip nüshası/ veya dip nüshaları hangi ortamda bir dönüşüm ve değişim geçirmiştir? Dönüşüm ve değişim sözel ortam yaratıcılığı mensuplarınca gerçekleştirilmiş ise, yazıya alımları ilk kez nasıl, ne zaman ve ne tür bir çevre içinde olmuştur? Herhangi bir ozanın bizzat kendi tarafından mı, yoksa geçmişi çok iyi bilen bir tarihçi ozanın bildiklerini dikte ettirmesi yoluyla mı, yahut keskin hafızalı bir meraklı dinleyici eliyle mi, bilge bitikçi/tarihçi eliyle ve bir hanın buyruğuyla mı yazıya alınmışlardır? Bunlar daha sonra ne zaman ve nerede <veya nerelerde> hangi tür bir dönüşüme uğramıştır; uğramış ise, süreklilik içinde ortaya çıkan bu değişim, hangi durum ve şartlar içinde olmuştur? Elimizdeki metinlerin gösterdiği yazıya alınma veya istinsah özelliklerine bakarak, onlar için ileri sürülen sözelden yazıya alındıkları varsayımı kanıtlanabilir mi? Bana göre, mevcut çalışmalar ışığında bu soruların açık bir cevabı görünmemektedir. Çünkü, elimize erişen tarihî 'malûmat' ve 'kayıtlar'ın daha çok bir sıralanması önümüzde vardır. Metinlerin büyüğü ve filolojik yapısı ile ilgili sorunlar, ne yazık ki, metinler ile ilgili bu tür sorunları örtüp arkada bıraktırmıştır.

Sözelden yazıya alınma varsayımı için ileri sürülen kanıtlar, yazılı ortam yaratıcılığı ürünlerinde de çeşitli ölçü ve düzeylerde mevcuttur. Metinleri dönüşüm ve değişime uğratan kişi, her kim ise, kendisinin sıradan bir insan olmadığı, işini bilinçli bir biçimde yaptığı anlaşılıyor. Türk medeniyetinin yeniden yapılanmasında önemli rol oynayan inanç yapısıyla ilgili unsurların metinlerin içine ustaca yerleştirilmesi ve aynı ölçüde onların içeriklerinin korunmasına itina gösterilmesi de, bu görüşümüze desteklemektedir. Metinlerin kurgusunda, onların, bir han önünde ve sürekli hana hitap edici bir üslûp ile anlatıldığı görülmektedir. Fakat bu durum, elimize erişen metinlerin son biçimlerini açıklamaya yetmez. Metinlerin bu durumu, bana göre onların ilk yazıya alındıkları vaziyeti yansıtmaktadır. Türk han saraylarında bitikçilerin bu tür metinleri yeni zamanlarda [V.-VIII. yüzyıllar aralığı] sözel icralardan dinleyerek yazıya almış olabileceği ihtimalini göz önünde tutuyorum. Benim böyle dü-

şünmeme, Köprülü'nün bir kaydı imkân vermektedir¹². Öyle ise, bu metinleri ilk kez, çok eski zamanlarda, han önünde icra eden ozan aynı zamanda bir 'bitikçi' idi ve bunları doğrudan doğruya kendisi, veya icranın yapıldığı mecliste görevlendirilmiş bir 'bitikçi' var idiyse, onun tarafından bizzat yazıya alınmış olmaları mümkündür. Boyların ve hanların şecerevî <soy ağacı> tarihlerinin bir tür sözel anlatılar yoluyla yazıya alınmaları tabiidir. Bu tür anlatıma 'boy boylama, soy soylama' dendiğini Dedem Korkud metinleri de kanıtlamaktadır. Metinlerin geçirdiği filolojik ve kültürel değişimlerin ise, istinsah sırasında meydana gelme olasılığı, en az sözel ortam icrasından bu halleriyle kaydı kadar mümkündür. Fakat, bu tür metinlerin varlığından ve içeriğinden söz eden kimi tarihî kayıtlar, daha eski bir sözel ortam icrası kaydı olasılığını güçlendirmektedir. İlerde bunlar üzerinde de durulacaktır.

Filoloji uzmanlarınca paylaşılan ortak varsayıma göre, bunlar, karşılaştığımız biçim ve içerikleri içinde, sözel ortam icrasından yazıya alınmışlardır. Filoloji mektebi mensuplarınca paylaşılan bu varsayıma göre, metinlerdeki yazım kusurları, atlamalar, eksiklikler, onların sözel ortam yaratıcılığı icrasında dinlenip ardından yazıya alınmış olmaları durumunu açıklayıcı kanıtlardır. Fakat bu kanıtların, bana göre, metinlerin eldeki biçim ve içeriklerinin, kurgu ve anlatım yapılarının bize sözel ortam yaratıcılığında yazıya alınarak geldiklerini gösterecek inandırıcı herhangi bir yönü bulunmamaktadır. Çünkü ileri sürülen bu kanıtların hiçbirinin varlığı, metinlerin kendi yapılarına dayalı bir tahlil ile ortaya konmamıştır. Hepsi, metinlerin yazıya alınma veya müstensahların özel durumlarına <acemilik, ustalık, yetersizlik vesaire> bağlı kimi derinliksiz tespitlerden ibarettir. Filoloji mektebinde ileri sürülen kanıtlar, metinlere, metinlerin durum ve bağlam özellikleri tahliline dayanmamaktadır. Bunlar sadece, metinlerin yazıya alınışıyla, yazılış durumuyla, kısaca metinlerin fizik yapısıyla ilgili filolojik görüşlerdir. Dolayısıyla söz konusu kanıtlar, metinler açısından bakıldığında, sadece bu yönleriyle dikkati çekmektedir.

Metinler hakkında sadece filolojik tespitler, onların mahiyeti hakkında bize güvenilir kanıtlar verebilir mi? Filolojik bulgular, acaba, Türk dilinin tarihî bağlamı ve durumu ile ilgili bilgileri ve gramer yapıları, dönüşüm zamanları ve yazıya alınma/istinsah edilme alanları dikkate alınarak ciddi bir denetimden geçirilerek mi

¹² Köprülü, bu konuda yukarıda adı geçen eserinde şunları belirtmektedir: "Çin tarihçilerine göre, Uygur Türkleri Milâd'ın V. asrında oldukça parlak ve geniş bir edebiyata mâliktiler; manzum ve mensur eserleri olduğu gibi, hanların sarayında vak'a-nüvisler de bulunurdu; hatâ bu sûretle Uygurlar'ın en eski devirlerinden hemen hemen Cengiz'in zuhûruna kadar bütün vak'alar zaptedilmişti" (Köprülü 1966: 17). Bu kayıt, aynı zamanda Aybek tarafından verilen bilgiler (bk. Köprülü'nün adı geçen eserinde Aybek'ten yapılmış muthelif alıntılar ve gönderme açıklamaları. Ayrıca bk. Gökyay 1938, 1973) ile de teyit edilir bir niteliğe sahiptir [İlerde söz edilecektir.]. Türklerde önemli olayları kayda alıp hazinede saklama alışkanlığı çok güçlüdür ve herkesin bildiği gibi Oğuz Han'ın oğlu Kün <Gün> Han zamanında böyle bir olgu destanî tarihimiz ile ilgili metin kayıtlarında yer almıştır. Oğuz Kağan Destanı <farsça ve Türkçe nüshaları> ile, Ebulgazi Bahadır'ın Şecere-i Terakime adlı eserlerinde bu kayıt vardır. Bundan şunu anlamak gerekir kanısındayım: Türklerde tarihçilik sözel ortamda hafızadan hafızaya aktarılan manzum bir şecerevî tarihçiliktir. Bu görevi yüklenen kişiler, toplum hayatında önemli bir işleve sahiptir. Onlar, toplumun geçmiş tarihini, tecrübelerini ve değerlerini muhafaza etmekle ve yeni nesille aktarmakla görevlidirler. Tarihî maceraların destansı bir üslûp içinde anlatılmaları, herhangi bir kronolojik mahiyette bulunmaması, belki onları izlemeyi güçleştirmektedir. Ancak, o zamanın tarihçiliği daha çok soy sürme biçimindedir. Tarihî süreklilik ve zamanlar, sadece başa geçenlerin maceraları bu tarih veya soy ağacına eklenmek suretiyle temin edilmektedir. Beşbin yıllık bir tarih süreci içinde yer alan eskî tarihî metinlerin <sözel veya yazılı> zaman içinde böyle destansı veya efsanevî bir mahiyet kazanması pek tabiidir.

açıklığa kavuşturulmuştur; yoksa bunlar, gelişi güzel verilmiş yargıları mı ifade ediyor? Metinlerin tabiatı konusunda, inandırıcı, kandırıcı herhangi bir inceleme yapılmış mı? Elimize erişen metinleri, yazım kusurları, atlamalar ve eksiklikleri vardır diye, herhangi bir ciddî tahlile tâbi tutmadan, lehte ve aleyhte kanıtları eleştirip değerlendirmeden güvenilir bir yargıya varılabilir mi? Bildiğim kadarıyla bu sorular, filoloji mektebi mensuplarınca metinlere sorulup cevapları aranmamıştır. Dolayısıyla filoloji mektebi mensuplarınca, elimizdeki metinlerin bize eriştikleri biçimleriyle, sözelden yazıya alındıkları ile ilgili ileri sürdükleri herhangi bir kandırıcı ve doyurucu kanıt, kanıtların dayandığı bir inceleme henüz ele alınmamıştır. Filoloji mektebi mensupları arasında daha çok metinler ile ilgili filolojik çalışmalar ve değerlendirmeler ön plandadır. Bana göre filoloji mektebi mensuplarının çalışmalarında gözlenen en büyük handikap, eldeki metinleri hep sözelden yazıya alınmış gibi bir yargı içinde ele alıp sürekli incelemeleridir. Böyle bir yaklaşım katılığı, metinlerin anlaşılması sürecini uzatmaktadır, diye düşünüyorum.

Metinlerde görülen eksiklikler, atlamalar ve yanlışlıklar, gerçekten sözelden yazılıya geçirilirken meraklı ve keskin hafızalı dinleyicinin hafızasının yarattığı kayıplar ile açıklanabilir mi? Dedem Korkud metinleri sözel ortam yaratıcılığından geliyor ise, neden onlara benzer başka metinler elimize geçmemiştir? Türkiye sahasında rastladığımız parçalar, alıntılar ve kayıtlar neden hep aynı zaman aralığı içinde yoğunlaşmakta ve donmaktadır? Dedem Korkud metinlerinin gerçekten Türkiye sahasında sözel ortam icralarında yer aldığı varsayımı doğru ise, onlar bu ortamda hangi ölçekte bir yaygınlığa sahip olmuşlardır? Elimizde bunu kanıtlayacak hangi bilgilere sahibiz; sahip miyiz? Bu soruların kabul edilir biçimde cevapları olmalıdır.

Tarihî coğrafyamız üzerinde çok geniş bir sahaya yayılmış Türk sözel ortam yaratıcılığı repertuarında, özellikle XIV.-XVI. yüzyıllar arasında ve sonrasında, kimi küçük izler bir yana bırakılacak olur ise, bu metinlerin benzeri herhangi bir Dede Korkut metni, kayıtlardan elimize geçmemiştir. Sözelden yazıya geçmiş bu türden herhangi bir metin yazılı ortam yaratıcılığımızda yoktur. Yazılı ortam yaratıcılığı ürünlerinde yer alan kayıtlar veya alıntılar, yine yazılı ortam ürünlerinden gelmektedir. Onların yazılı ortam ürünlerinden geldiklerini kanıtlayacak yeterince kanıt, kayıt da vardır. Ayrıca sözelliklerinin mahiyetlerine ışık tutan kimi kayıtlar da, yine bu ürünlerde mevcuttur. Bütün bunlara rağmen, elimize erişen biçimleri ve içerikleri ile, Dedem Korkud metinleri anlaşılmasın korumakta ve bizi şaşırtmaktadır. Dedem Korkud ve Oğuznâme metinlerinin yeniden, şecerevî <soy ağacı> tarihlere revaç gösterildiği zamana, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlûk ve Osmanlı saraylarının birlikte idrak ettiği XIII.-XVI. yüzyıllar arasına isabet ettiğini düşünürsek, daha arkaik dönemlere ait bu tür metinlerin bu yeni zaman yazılı ortam yaratıcılığına uygun bir niteliğe kavuşturulmuş olmaları ihtimali de vardır.

Sözel ortam yaratıcılığında böylesine ünlü ve olağanüstü bir 'boylar repertuarı' [=hikâye repertuarı] XVI. yüzyıl başlarına kadar Türkiye sahasında yaşıyor ve bunlar bize erişen biçim ve içerikleri ile sözel ortam icralarında var idiyseleler, o zaman sormamız gerekir: Neden bu metinler Türkiye sahasında sadece iki nüsha içinde donup kaldılar? Neden hiç bir benzeri sözel ortam icra metni kayda girme imkânı bulamamıştır? Dedem Korkud metinleri, Türkiye sahası sözel ortam yaratıcılığı repertuarında ünyüle ve boylarıyla mütenasip bir bilinirliğe sahip olsaydı, elbette pek

çok yazılı kaynakta kendine yer bulurdu; pek çok yazılı ortam eserinde, hem kendisi ve hem de ona ait boylar ile ilgili bol miktarda ve muhtelif biçimlerde yazılı ortam yaratıcılığı kayıtlarına rastlanılırdı.

Dedem Korkud, bana göre Türkiye sahasında, ne sözel ortam ve ne de yazılı ortam yaratıcılığı mensuplarınca, Türkistan sahasında olduğu ölçüde bilinmemektedir. Türkiye sahasında, elimizde, ne Dedem Korkud'un ve ne de boylarının bilindiğini kanıtlayacak yazılı kayıtlar vardır. Bilinenler ve kayıtlara geçen bilgiler, yine yazılı ortam kaynaklarından, ama daha çok Türkistan sahası ile kenar kültür ürünlerinden <yazma eserlerden> edinilmiş bilgilerden ibarettir. Dedem Korkut ve boyları ile ilgili Türkiye'ye erişen bilgiler, sadece, Türkistan, Sir Suyu çevresinden göçüp gelenlerin obalarında, avullarında yaşayan kısmî sözel ortam hatıraları, rivayetler, şecerele ve masalımsı hikâyeler <Bengi Boz Bey Böyrek ve Ak Kavak Kızı gibi farklı mahiyetler kazanmış ve yazıya alınmışlar dahil> hafızalarda kaldığı kadariyle gelmiştir. Onları, yaşayan izlerinden ve yazma nüshalarından kestirebiliyoruz¹³. Bunların

¹³ Geniş bilgi için kaynakçada gösterilen Gökyay, Boratav, Jirmunskii, Araslı ve Köroğlu yayınlarına başvurulabilir. Bey Böyrek hikâyesinin Fikret Türkmen <bir bildiri ile tanıtımını yapmıştır.> ve başkalarının söz edilen Mısır nüshası [h. 1145/ m. 1732-33] gibi bir tarihe isabet etmektedir. Ancak, içinde toplu veya tek olarak okuyanların düştüğü kayıtlardan eserin bir süre İstanbul'da ikamet ettiği, Ağa Kapusu ve Kumkapu sâkinlerince okunduğu ve sonra Mısır'a vâsıl olduğu anlaşılıyor. Bu yüzden Beğ Böyrek mecmuası Mısır nüshası diye adlanıyor. Mısır nüshası yazmanın bir suretini gördüm ve inceledim. Hikâye metni, kurgusu, içeriği, anlatım özellikleri, dili ve mahiyeti itibarıyla tamamen değişmiş ve dönemin hikâye anlatım repertuarına yabancı düşmeyecek bir hüviyete büründürülmüştür. Bu yeni metin, bir bakıma, değişime ve yeni bir terkibe uğramış Türk toplum hayatına ve medeniyetine uyumlu bir hüviyet kazanmıştır. Hikâyenin dinlenme yerleri, entrikaları, tema değiştirme veya ileri/geri dönüşler itibarıyla yeni bir terikibi ifade ederler. Ancak eski hikâyenin iskeleti kısmen korunmuş ve eski hikâyenin izlerini çağrıştıracak kimi olay çatlıları ile kimi işlemler ve mazmunlar muhafaza edilmiştir. Fakat hikâye, söz dokuması <kompozisyon> elemanları itibarıyla, büyük bir değişim geçirmiştir. Müstensih râvî'nin eklediği yeni 'final' ise, Dedem Korkud metnini andırmaktadır ama, o da büyük bir değişim geçirmiş görünüyor. Fakat, burada kabul edilmesi gereken en önemli yenilik, bana göre, hikâye kurgusu üzerindedir ve bu durum yeni Türk kültürel ortamının, sözel ve yazılı ortam yaratıcılıkları üzerine bir etkisi olarak kendini göstermesidir. Müstensih'in, bu değişimlerin henüz tam sürecini tamamlamadan yazıya almış bu tür mecmuaları gördüğü, bildiği ve onlara sahip olduğu anlaşılıyor. Mecmuaya düşülen muhtelif zamanlara ait notlardan konaklarda ve odalarda, bu türden mecmualara düşkün yeni bir anlatıcı, okuyucu ve dinleyici kesimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu mecmualar, hikâyeler yazıya alınırken, onların anlatıcıları ve dinleyicileri dikkate alınarak fasıl<meclis>lara göre tertip edilmiştir. Dolayısıyla dönemin bu tür anlatım repertuarları, kıssahânların anlatımlarına uygun tertip edilmiş hikâyelere özgü bir mahiyette oluşmuştur. Böyle olmakla beraber, bu metin, Dedem Korkud metinlerinin hareketliliğin egemen olduğu düzenden yerleşikliğin egemen olduğu düzene geçerken geçirdiği değişimi göstermesi bakımından önemli bir belgedir. Özellikle bu metin, iki ayrı finali sunması açısından çok kıymetlidir. Metinler, okunup Fikret Türkmen tarafından yayınlancaktır. Bu bakımdan, dil ve üslup itibarıyla, sadece, XVIII. yüzyıl başları hikâyelerine uygunluğunu belirtmekle yetineceğim. Fakat, bir başka yazımda, değişim ve süreklilik konusunda Mısır yazması Beyrek/Böyrek metni üzerinde daha geniş durmaya çalışacağım. Üzerindeki kayıtlardan, han veya konak odalarında bir kişi tarafından okunup dinlendiği anlaşılıyor. Fakat, eserin müstensihî Eyyûbî Garîb, hikâye sona ererken, râvinin rivayetlerinin sahil olmadığına işaret eder ve finali Engürüs kuralı ile ilgili bahsi yeniden sahil biçimi ile anlatıp bitirir. Gerçekten bu yeni final, tematik olarak Bamis Bökik boyunu büyük ölçüde çağrıştıracak önemli bir bir eklemedir. Bir bakıma Beyreğin hisardan çıkışını, dönüşünü, düğüne gelişini, düğünde geçen olayları ve sonrası sahneleri hatırlatır. Ancak, sahil ve karışık bir mahiyettedir. Eldeki istinsah, bize, Bamis Bökik boyunun zaman içinde, Türkiye sahasında 'Bey Böyrek' ve Türkistan sahasında 'Alpamiş' varyantlarını anlamaya yardım edebilir. Her iki taraf için bu tür yazma mecmuaların aracılık ettiği anlaşılıyor. Türkistan sahasında hikâye çevre şartlarına uygun bir veche kazanmıştır. Fakat, bunlar sadece hikâyenin nasıl bir değişim geçirdiğini ve hangi süreç içinde yazıya alındıklarını veya yazılı ortamdan sözel ortama yeniden hangi yollardan geçip geliştiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Şüphesiz bu tür hikâyeler, söz konusu eserleri okuyup anlatan kişiler veya kıssahânlar eliyle bir

bir kısmı konak ve han odalarında okunup dinlenen mecmualarda; tamamına yakını ise, oba kültür çevresi içinde kalmıştır. Dinleyenlerin ve anlatanların hafızalarında kalanlar da, Türkiye sahası sözel ortam yaratıcılığı repertuarında zaman içinde büyük değişimlere uğrayarak günümüze kadar gelen yeni ürünlerin oluşmasına yardım etmişlerdir¹⁴.

Türkiye sahasında, eski boyların <=hikâyelerin> hafızalarda kalan tortusu, izleri şüphesiz, burada farklı unsurlarla karışıp sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuarında yeni ürünlerin doğmasına yardımcı olmuşlar ve eski biçim, içerik, kurgu ve anlatım yapılarını, tabiatlarını ve özelliklerini yitirmişlerdir. Sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuarında ortaya çıkan ve bu boylardan kimi izler taşıyan yeni anlatım

değişikliğe uğradığı ve onlar eliyle de yazıya böylece alınmış oldukları söylenebilir. Fakat bu durum, hiçbir zaman sözel ortam icrasından yazıya alınmış bir hikâyeye değil; ama, bir üçüncü tür hikâye yaratıcısına işaret eder. Yeni hikâyeci, yerleşik toplum hayatının yarattığı talepleri cevaplamaya çalışmaktadır. Bu hikâyeci ve anlatıcısı, okur/yazar biridir. Okuduğu ve dinlediği hikâyeleri kendi tasarımına göre yazıya almakta, tertip etmekte, anlatmakta veya okuyucuya sunmaktadır. Türk toplum hayatında XVII-XVIII. yüzyıllar içinde değişimin en önemli tarafı, toplum kesimleri arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak hız kazanması ve sıklaşması sürecidir. Değişimi, ilişkilerin hızını ve yoğunluğunu yaygınlaşan kahvehâneler daha iyi yansıtmaktadır. Buralarda hikâyelerin okunup anlatıldığını da bilmekteyiz Kahvehânelerde hikâye anlatan hikâye anlatıcıları XVIII. yüzyılda artık 'meddah' ünvanıyla karşımıza çıkmaya başlar. O da, odalardan ve konaklardan kahvehânelere, yâni sokağa ve halkın arasına karışmıştır. (Kaynakçada bk. D'Ohsson [ty.], Hattox 1985 ve Yıldırım 2000). Bu metinle ilgili burada söyleyebileceğim bir başka husus, Dedem Korkud hikâyelerini hâvi mecmuaların XVIII. yüzyıl başlarına kadar, değişime uğrasalar bile, odalarda, konaklarda ve kahvehâne dinleyicileri arasında, dinleme açısından rağbette olduğudur. Bir başka husus, hikâyeleri yeniden zamana uygun biçimde tertip ve terkip edenlerin, muhtemelen yazıp çizmeyi bilen kışsahanların, meddahların Dedem Korkud metinlerini hâvi mecmuaların daha eski nüshalarından haberdar olmasıdır. Odalarda kurulan meclislerde 'ayân ü beyân' edilmek üzere 'takrîr ve tahrîr' edilerek tertip edilen bu mecmualar, şüphesiz kışsahânlar, veya 'Eyyübî Garîb' gibi, 'takrîr' ve 'tahrîr' yeteneği olan yeni tip hikâyeciler tarafından tertip edilmektedir. Bunların önceki zamanlara ait hikâye mecmualarından haberdar olmadığı söylenemez. Kahvehânelerin yaygınlık kazandığı, hayatın sokağa doğru genişlediği toplum hayatında, bu tür hikâyelere meraklı yeni bir okuyucu ve dinleyici kesiminin de vücûda geldiği anlaşılıyor. Söz konusu hikâyeciler de, bu süreçte doğan talepleri karşılamak üzere yeni hikâye mecmuaları tertip etmeyi geçim kapısı etmişlerdir.

- 14 Boratav'ın, Gökyay'ın, İnan'ın ve Jirmunskii'nin çalışmalarında bu konularda Türk dünyasında tesbit edilen bir çok kayıt vardır. Boratav'ın mecmualardan, Cöng'lerden derleyip yayınladıkları arasında yer alan 'Bey Böyrek' metinlerine sözelden yazıya aldıkları da vardır. Sözelden yazıya aldığı rivayet oldukça masalımsı elemanlar taşır. Pek çok yeni zaman elemanı <ülke, içki adları gibi> bünyesine girmiştir. Cönglerden toplanan şiirler, muhavere <diyalog> dörtlükleri, sanki hikâye anlatıcısının kendisi için yazıya alınmıştır. İstanbul ve Dil Kurumu nüshası mecmualar, hikâyenin macera kısmıyla ilgili rivayetleri ihtiva eder. Her iki mecmua da, aynı rivayetleri ihtiva eder. Aralarında ufak tefek anlatım ve üslup ile kimi içerik farkları vardır. Ama, her iki mecmua da, Mısır nüshasından <h. 1154/ m. 1732-33> gelmedir. Özellikle, bu nüsha ile Dil Kurumu nüshası birbirine çok daha yakın görünmektedir. Muhtemel yazıya alınma tarihi, h. 1199'dur. Bu tarih, XVIII. yüzyılın sonuna yakındır ve Mısır nüshası da bu yüzyıl ürünüdür. İçinde yer alan tablo tasvirleri ile ilgili bilgilerden, onun resimlerle hazırlanmak istendiğini ama sonra unutulduğunu göstermektedir. İstanbul nüshası ise, tarihsiz olmakla beraber, yazı ve kağıdı itibarıyla, 1865-80 yılları arasına yerleştirilmektedir. Her iki nüsha da, okuma, dinlemeye uygun düzenlenmiştir. Sözelden derlenen rivayet de, çatısı itibarıyla kitabî kaynaklı görünmekle beraber, masalımsı elemanları bünyesine katmış ve hacmi küçülmüş durumdadır (Boratav 1939). Kültürel süreklilik içinde değişimi inceleme ve anlama açısından olduğu kadar, metinlerin geçirdiği değişim ve dönüşümleri ortaya koyma bakımından 'Bamıs Börük' ana metni ve ondan gelişen tüm rivayetler <sözel veya yazılı> de çok önemli vesikalardır. Kültürün okuyup dinleme yoluyla değişimi, metinlerin etkisi veya değişimin metinler üzerine etkisi araştırmaya değer bir husustur. Çeşitli rivayetlerin tespiti hakkında geniş bibliyografik bilgi için sözü edilen araştırmacıların kaynakçada yer alan eserlerine başvurulabilir. Ayrıca, XIX. yüzyılda yapılmış kayıt ve yayınlar için Radlov'un 'Proben' serisinde çıkan metinlere; Potanin'in eserinde temas ettiği hikâyelere ve değerlendirmelere bakılabilir.

ürünleri hiçbir zaman Dedem Korkud metinleri gibi düşünülemez. Böyle bir yaklaşım, sürekliliğin, değişim ve dönüşüm etkenlerinin tabiatına aykırı olur. Bir şey donmamış, dondurulmamış ise, sürekli değişim ve dönüşüm süreci içinde yol alır. Sözel ortam yaratıcılığının akışkanlığı <dinamizmi>, aynı zamanda, içindeki oluşumları böyle bir süreçte ve sürecin şartlarına bağlı biçimde koruma yeteneğine sahiptir.

Sürekliliği bir akışkanlık içinde görmek yerine bir donmuşluk olgusu diye algılamak, doğru değildir. Sürekliliğin gelenek, geleneğin donmuşluk ile bağdaştırılması veya karşılanması gibi bir yaklaşım, olguların doğru kavranmamasıyla ilgili bir husustur. Tarihî süreç içinde varolan toplum gerçeğine de aykırı bir yaklaşımdır. Çünkü gelenek, toplumun ona ihtiyaç duymasıyla yarattığı kurum demektir, donmuşluğu, değişmezliği ifade etmez. Bir şeyin kurumlaşması aynı zamanda, sürekliliği ve akışkanlığı da içinde bulundurur. Bir kurum, süreç içinde değişim ve dönüşüm yeteneğini koruyamaz duruma gelir ise ortadan kalkar. Toplumların kültürel yapısında değişim, süreklilik içinde var olur. Bu durum, aynı zamanda toplumun varolmayı sürdürmesi açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Sözel ortam ve yazılı ortam yaratıcılıklarının anlatım ve yazma repertuvarlarında da, bu durum, birbirine yakın bir süreç içinde kendini gösterir. Dedem Korkud metinlerinin bu açıdan da, dikkate alınması gerekir.

Söz konusu açıdan da bakıldığında, Türk toplumunun şehir hayatına, veya yerleşik hayata geçmelerinin hafızasında, veya arkada bıraktıkları yazılı kayıtlarda, Dedem Korkud boylarının Türkiye sahası içindeki yeni hayatları konusunda bu bağlamda hiç bir iz yoktur. Ama onların izlerini taşıyan kimi ürünler, hem Türkiye, hem Türkistan ve hem de tüm tarihî Türk coğrafyası üzerinde yaşayan Türkler arasında tespit edilmiştir. Onlardan izler taşıyan şu, yahut bu biçimde onları çağrıştıran ürünlere rastlanması da tabiidir. Fakat bunların hiç biri, bize, elimize yazı yoluyla erişmiş metinlere biçim, içerik ve kurgu açısından benzer bir metin, veya herhangi bir parça vermez.

Elimize erişen Dedem Korkud metinlerini, istinsah edildikleri zamanın metinlerinden farklı kılan nedir? Hangi ölçütlerde edebiyatımızda bu metinlerin bir benzeri metin vardır, veya yok mu? Bu soruların cevabı açıktır. Yazım, gramer ve arkaik özellikleri taşıma, içerik, biçim, kurgu ve anlatım düzeni bakımından bu metinlerin bir benzeri edebiyatımızda bilinmemektedir.

Acaba elimize erişen metinlerin daha arkaik zamanlarda sözel ortam yaratıcılığında varlığından söz eden başka izler var mıdır? Yahut, elimize erişen bu metinlerin yazıya alındığı zamana isabet eden dönemde yazılı ortam ürünleri, veya sözelden yazıya alınmış metinler arasında benzer anlatım dilini çağrıştıracak örnekler var mı? Var ise, bu benzerlikler nereden ve nasıl gelmektedir? Neden bu metinler arasında biçim ve içerik, arkaiklik ve kurgu açısından değil de, sadece üslûp ve gramer özellikleri bakımından bir benzerlik öne çıkmaktadır? Metinlerin tabiatı ve durumu konusunda, bilim dünyasında böylesi bir derin sorgulama ve eleştiri de yoktur. Bu bilinmezler önümüzde cevapsız bekler iken, onlar hakkında bir varsayım ileri sürmemiz bilim mantığına herhalde uygun olmaz.

Türkler arasında bir esere hangi durumlarda, hangi alışkanlıklar içinde ve coğraf-

yamızın hangi sahasında, ana başlık altına ayrıca bir açıklayıcı başlık eklendiği sorusu da, bilim hayatında cevapsızlığını korumaktadır. Öyle ya, elimize erişen metinleri taşıyan her iki nüsha üzerinde ana başlıklar ve açıklayıcı başlıklar kullanılmıştır. Böyle bir alışkanlığa Türkistan sahası yazılı ortam yaratıcılığı mı, yoksa Türkiye sahası mı sahiptir? Sorun, bütün bu soruların cevaplanabilmesi ölçüsünde aydınlığa kavuşabilir, diye düşünüyorum.

III. Filoloji uzmanlarının görüşlerine eleştirel bakış

Elimizde Dedem Korkut boylarını ihtiva eden iki yazma nüsha [Dresden ve Vatikan] vardır. Metinlerin elimize hangi kaynaklardan geldiği, nasıl bir dönüşüm ve değişim geçirerek şimdiki duruma geldikleri, sözelden mi yazıya alındıkları veya yazılı kaynaklar yoluyla mı eriştikleri konusunda, araştırma ve incelemelerin yetersizliğine karşılık, her iki yazma nüsha üzerinde yerli ve yabancı pek çok değerli bilim adamı çalışmıştır¹⁵. Bunların kimi metinlerin tamamını filolojik açıdan okuyup yayınlamış, kimileri metinler üzerinde filolojik düzeltmeler yapmış veya bu yolda önerilerde bulunmuştur. Metinlerin tamamının okunup incelenmesi ve yayınlanması bakımından O. Ş. Gökyay (1973) ve M. Ergin (1958, 1963) tarafından yapılmış çalışmalar, bana göre mevcutların en önemlileri ve en az kusurlularındır. Böyle olmakla beraber, bu yayınlarda da, filolojik açıdan kimi eksiklikler, çözümsüz veya yoruma açık kısımlar vardır.

Ergin ve Gökyay tarafından yayınlanmış Dedem Korkud metinleri üzerinde, Tekin, Gökyay, Sertkaya tarafından önemli filolojik düzeltmeler yapılmış ve kimi çözüm önerileri ileri sürülmüştür¹⁶. Metinlerin manzum ve mensur durumları, yeni derlemeleri ve motif incelemeleri ile ilgili de önemli çalışmalar yayınlanmıştır¹⁷. Tabii, bu yazının çerçevesi, onların hangi ortamlardan geldiği üzerine yoğunlaştığından dolayı, söz konusu araştırmaların tamamına burada değinmem gerekiyor. Dolayısıyla, bu çalışmalarda daha çok, metinlerin filolojik durumları ile, onların nereden geldikleri konusunda filoloji mektebi mensuplarınca ileri sürülen ve konumuz açısından önemli gördüğüm kimi tespitler üzerinde durmakla yetineceğim.

Metinlerin tabiatı, filolojik durumları ve nereden geldikleri, poetik yapıları, sözel yaratıcılıktaki yeni zaman durumları ve anlatım repertuarlarındaki izleri konusunda, Farsça ve Arapça kaynaklarda yer alan çeviri metinlerin dilimize kazandırılması ve bu metinlerin tarihî bağlamları çerçevesinde açıklanması, Ergin, Gökyay, Araslı, Togan, Sümer, İnan, Kırzioğlu, Rossi, Jirmunskii, Clauson, Tekin, Sertkaya, Köroğlu ve Aliyarov tarafından yapılmış tespit ve değerlendirmelerin yarattığı bilgi bi-

¹⁵ Vatikan ve Dresden nüshaları ile, Dresden kopyası Berlin nüshası üzerinde yapıpı yayınlanmış metin okumaları ve incelemeleri kaynakçada sadece Kilisli, Gökyay, Ergin, Araslı ve Rossi ile sınırlıdır.

¹⁶ Bu metinler üzerine yapılmış yeni önerilerle ilgili filolojik görüşlerimi, eleştirilerimi ve yeni çözümlerimi Uluslararası Türk Dil Kurultayı-Çeşme 2000'de verdiğim bildiride (Yıldırım 2001) belirtmiş olduğum için burada tekrarın yararı yok kanısındayım. Ancak, eleştiriler kısmında yukarıda adı geçen uzmanların sorun ile ilgili görüşlerine temas edilecektir.

¹⁷ Türk Dil Kurumu, yayınladığı Belleten 1988 sayısını Dede Korkut ile ilgili bildirimlere tahsis etmiştir. Kaynakçada yazarlarının adlarına göre yer alacak bu bildirimlerde metinler ile ilgili yeni tespit ve görüşlere yer verilmektedir. Sorunu ilgilendirenlere yeri geldiğinde değinilecektir.

rikimi bu yazının oluşmasına yol açan soruların doğmasına imkân hazırlamıştır¹⁸. Bu araştırma ve değerlendirmeler olmasaydı, metinler ile ilgili gördüğüm sorunun içerdiği sorular belki doğmazdı, diye düşünüyorum. Dedem Korkut metinleri öğrencisi, bu birikime katkıda bulunanlara elbette müteşekkir olacaktır.

Dedem Korkud metinlerinin Ergin ve Gökyay neşirleri üzerinde Talat Tekin, filolojik açıdan önemli düzeltmeler yapmıştır. Bunların bir kısmı bana göre kabul edilemez olsa bile, pek çoğu doğru ve yerinde tespitlerdir¹⁹. Metinler ile ilgili ortaya çıkan yanlış okumaların, yanlış anlamlandırmaların, doyurucu ve kandırıcı açıklamalar yapılamayışının, veya hiç anlayamamış pek çok kelime ve ibarenin çözümsüz kalmasının sebeplerini Tekin, yazısında şöyle açıklamaktadır:

“a. Eserin tek tam nüshası olan Dresden nüshasının genellikle hareketsiz ve yer yer açık istinsah yanlışları ile dolu olması; b. E. Rossi tarafından bulunan Vatikan nüshasının, hareketli olmakla birlikte, yarı yarıya eksik ve istinsah yanlışları bol bir nüsha olması; c. Sözlü edebiyat geleneğiyle oluşmuş epik bir ürün olması sebebiyle eserde başka kaynaklarda az rastlanan veya hiç rastlanmayan bazı nadir kelime ve deyimlerin bulunması; d. Son olarak, eser üzerinde çalışan araştırmacıların her zaman kendilerinden beklenen titizliği göstermemiş olmaları” (Tekin 1986: 141-156).

Dedem Korkud Kitabı'nda yer alan metinlerin genel fizik yapısı ile ilgili Talat Tekin'in yapmış olduğu bu tespitlerin (c) maddesi dışında kalanlarının doğruluğu, bana göre tartışılmaz. Her iki nüshanın 'müstensih'lerinin 'istinsah' hatası yapmış oldukları tespiti doğrudur. Ve bütün filoloji uzmanları bu hususta müttefik görünmektedir. Daha ötesi, müstensihin istinsah ettiği bir dip nüsha olması gerçeği de bu tespittedir. Hamid Araslı ve Köroğlu da her iki nüshanın <Vatikan ve Dresden> aynı dip nüshadan geldiğini belirtir²⁰. Köroğlu, Araslı tespitleri ve Tekin'in ifadeleri, her iki müstensihin istifade ettiği bir dip nüshanın var olduğu yolundadır. Ben de, bu kanaatleri paylaşıyorum. Bu kanıyı güçlü kılan kanıtlar vardır ve bunlara değinilecektir. Bununla beraber, Tekin'in içinde 'az rastlanan veya hiç rastlanmayan bazı nadir kelime ve deyimlerin bulunması' biçimindeki tespiti ise, bir ucu tartışmaya açık bir yargı gibi görünmektedir. Çünkü bu nadir kelime, deyim ve gramer yapıları sözel yaratıcılıkta yaşayan bir epik eser metninde olduğu kadar, yazılı ortam yaratıcılığında gerçekleşmiş bir istinsah eserde de bulunabilir. Farklı zamanlarda ve farklı yerlerde yapılmış istinsahlarda, veya müstensihlerin durumuna göre bu mümkündür. Dolayısıyla, sadece bu kanıt, elimizdeki metinlerin bize yazılı nüshalardan gelmediğini ispat etmeye yetmez. Bire bir aynı olmasa bile, elimizde bulunan metinlerin biçim ve içeriklerinin geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk sözel yaratıcılık ortamının anlatım repertuvarında yer almış olması, çeşitli kayıtlarda parçalarının bulunması icap ederdi. Oysa elimizdeki metinlerin kayıtları edebiyat tarihimizin muayyen bir aralığı ile sınırlıdır ve bu sınırlı zaman içinde tespit edilen bilgiler ve alıntılar hep yazılı ortam kaynaklarından gelmektedir. Metinlerimizin tarihi açısından bu husus

¹⁸ Söz konusu araştırmacıların eserleri kaynakçada gösterilmiştir.

¹⁹ Söz konusu bildirimde metinler üzerine yapılan önerilerde sadece okunamayan ve açıklamaları kabul edilemez nitelikteki parçalar üzerinde durulmuş, bunların doğru biçimde okunması sağlanmış ve açıklanmıştır.

²⁰ Araslı ve Köroğlu bu görüşünü kaynakçada yer alan kitaplarında belirtmektedir.

bence çok önemli bir noktadır. Bir başka deyişle, bu metinlerin bir zaman aralığı ile sınırlı olma hâli, onların bize sözel ortamda değil, yazılı ortam yaratıcılığında uğradığı değişimler yoluyla ulaştığını kanıtlar.

Yazılı ortam yaratıcılığı metinlerinde de, çeşitli düzeylerde <gramer, metin kurgusu, içerik elemanları gibi> arkaik elemanları bünyesinde muhafaza edenler vardır. Arkaik elemanların varlığı bir metnin sözelden yazıya alındığını açıklamaya yetmez. Tıpkı yazımda <imlâda> ve metinlerin istinsahında karşılaşılan öteki kusurların tek başına sözel anlatım ile bağlı biçimde açıklanamayacağı gibi.

Çözümlemelerin ve açıklamaların burada üzerinde durması icap eden en önemli soru, bana göre, onların ilk kez nerede, nasıl ve hangi süreç içinde yazıya alındıkları kadar; elimizdeki metinlerin, Türkiye sahası içine, hangi yollardan geçip gelerek, hem zamanlarına ve hem de bize nasıl eriştikleri olgusu olmalıdır. Böyle bir açıdan bakıldığında, elimizdeki metinlerin bize sözel ortamdan eriştiklerini söylememize yardımcı olabilecek herhangi bir kanıt ortada görünmemektedir. Ama yazılı ortam yaratıcılığı kaynaklarında Dedem Korkud metinlerinin yazılı nüshaları yanı sıra, kimi akıllı uslu kişilerin bu metinleri ezberleyip kopuzları eşliğinde çalıp çığırıldığı konusunda kayıtlar yer almaktadır.

Elimizdeki metinler açısından bakıldığında da, bu metinlerin hangi tür bir sözel ve yazılı ortam yaratıcılığı içinde elimizdeki biçimlere dönüştükleri de araştırılmamıştır. Söylenilenler, daha çok tarihî bağlam üzerindedir²¹. Oluşumun gerçekleştiği veya gerçekleşme olasılığının bulunduğu alan [Türkiye veya Türkistan] ve bu alana ait sözel ve yazılı ortam, ne kültürel doku, ne filolojik özellikler ve ne de dönüşüm şartları bakımından sorgulanmıştır. Daha doğrusu, X.-XV. yüzyıllar arasında, tarihî Türk coğrafyası üzerinde yazılı ortam yaratıcılığında ortaya çıkmış eserlerinin yazı dili, gramer özellikleri açısından, metinlerin bütünü dikkate alınarak tam bir anatomisi ortaya çıkarılmamıştır. Mevcut çalışmalar daha çok parçaların anlaşılmasına dönüktür ve bundan dolayı da, ortaya çıkan sonuçlar, hem yazı dilinin, hem konuşma dilinin, hem de anlatım dilinin, gramer bakımından bakıldığında tam bir resmini bize vermekten uzak durumdadır. Türk filolojisi araştırmaları bu sorunlara dönük çalışmalara yüzünü dönmek zorunda görünmektedir.

Türk sözel ve yazılı ortam yaratıcılığımız, VIII.-XV. yüzyıllar aralığı içinde, Türkistan sahasında, Türk medeniyetinde cereyan eden yeni değişim ve dönüşümleri, özellikle Karahanlı ve Harezmi sahaları içinde yaşamıştır. Elimizdeki metinlerin karşılaştığımız biçim ve içeriklerine dönüştürülmeye en uygun toplum hayatı da bu çerçeve içinde yer bulmaya başlar. Bundan dolayı, Türkiye sahasında bu metinler ile ilgili bilgilerin, kayıtların, alıntılarının, XIV.-XVI. yüzyıllar aralığı içinde donup kal-

²¹ Metinlerin hangi zamanların izini taşıdığı sorgulanmıştır. Tabii destan metinlerinde geçip geldikleri tarihî sürecin izlerine rastlamamız kaçınılmazdır. Bu tür metinler, hem sözel ve hem de yazılı ortam yaratıcılıklarında eklemelere, çıkarmalara veya yeniden düzenlemelere uğrayabilir. Türün ürünlerinde bu özellik vardır. Değişim ve süreklilik açısından bu kaçınılmazdır ve aynı zamanda toplumun arz/talep durumu ile ilgilidir. Tarihî izleri bulmak, her zaman sonuç alıcı bir metin tesbiti yöntemi olamaz. Bu metinler, boyların soy ağacı tarihini anlatmak üzere tertip edilmiş görünmektedir. Bu amaçla kaleme alınmışlardır ama, aralarına beylerin ve hanların maceraları da aynı tarihin bir parçası gibi eklenmiş görünüyor. En azından anlatım destanî bir tarih anlatımı ve üslûbu içinde yazıya alınmıştır. Ve zaman içinde ortaya çıkan istinsahlar, tarihî sürecin kimi evrelerinde metinleri her bağlamda kimi değişimlere uğratmıştır.

mış olması bir tesadüf değildir. Türkistan sahasında dönüşüme uğramış veya uğramamış, ama yazıya geçmiş dip nüshaların bu süreçte Türkiye sahasına intikal etmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat bu metinlerin sahibi, metinlerin ideolojisi ve dünyası artık Türkiye sahasında gelişen ve değişen hayat tarzı bakımından arkada kalmıştır.

Türkiye sahasında biçimlenen yeni toplum hayatında ideoloji değişmiş, kültür ve dünya görüşü farklılaşmış ve bunları yansıtan yepyeni ürünlerden mürekkep yeni anlatım repertuarları doğmuş, etrafı yeni veliler, erenler, dedeler, babalar, âşıklar, emreler, keramet sahipleri ve evliyalar doldurmuştur. Kamlar, bahşılar ve ozanlar, X.-XIV. yüzyıl arasında büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişimi ve yeni terkihi oluşturmayı okur/yazar bitikçiler, bilgiler ve ünvan sahipleri de yaşamıştır. Türkiye sahasında İslâmiyetin yayılması ideolojisi, devlet ve toplum hayatında XV. yüzyıldan sonra tamamen arkada kalmıştır. Türkiye sahasında devletin sınırlarını daha geniş alanlara yayma ve dünyayı yönetme ülküsü, İslâmiyeti yaymanın yerini almıştır. Onların sözelden yazıya alındığı varsayılan XV.-XVI. yüzyıllarda ise, bahsi geçen süreç içinde başlayan yeni değişim ve dönüşümler de tamamlanmış, devlet ve toplum hayatında tamamen farklı eğilimler, yapılar ve üslûplar gelişme yoluna girmiştir; Dedem Korkud boylarının anlattığı toplum hayatının dünyası ve maceraları uzakta kalmıştır. Türkiye sahası Türk toplum hayatında yep yeni ve çok geniş bir bilgi tüketicisi toplum ortaya çıkmıştır. Onlar için çeşitli konuları içeren mecmualar tertip edilmektedir. Bu mecmuaları, başka kaynaklardan istihzah eden geniş bir müstehsahler kesimi, onların tertip ettiği muhtelif eserleri odalarda ve konaklarda kurulan meclis ve fasıllarda dinleyicilere, 'takrîr' ve 'okuma' <teganni> yoluyla 'ayân ü beyân' eden <anlatan> yeni hikâye anlatıcıları, kıssa-hwanlar, hikâyelerdeki kahramanları ses ve hareketleri ile tek başına canlandırıp oturduğu yerde oynayan 'meddah'lar kesimi vücûda gelmektedir. Bu süreç, yazılı ortam yaratıcılığında kıssahan ve meddahlar için hikâye mecmuaları tertip etme akımını da yaratacaktır. Dolayısıyla, XV.-XVI. yüzyıl Türk toplum hayatına, elimizdeki metinlerin dünyası yabancılaşmış görünmektedir. Söz konusu zaman aralığında, onların, sözel ortam yaratıcılığı icralarından yazıya alındıkları düşünülemez. Ancak, kıssahan veya meddahlar için, okuyucular için müstehsahler tarafından farklı ve eski/arkaik yazma eserlerden yeni ve değişime uğramış istinsahları yapıp bir mecmua içine katılmış olabilirler. Yazılı ortam yaratıcılığı ürünlerine geçen bilgiler, alıntı parçalar veya elimizdeki metinler, <Arap ve Fars kaynaklarından yapılan tercüme veya aynı temaları işleme dışında>, Türkistan sahasından, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Saray [Kırım] çevresi ile, Memlûk sahasından gelen eserler yoluyla Türkiye'ye gelmiş olmalıdır, kanısındayım.

Dedem Korkut metinleri, dönüşüme uğradıkları sırada cereyan eden gaza seferlerinin akislerini, bu akislerin dünyasını yansıtmaktadır. Metinlerin yeniden dönüşüme uğradığı ve yeniden düzenlendiği çağ, Türk boylarının İslâmiyete henüz girmekte olduğu süreçtir. Bu uğurda Türk boylarının, farklı inanç yapılarına mensup olmalarından dolayı birbiriyle çekiştiği bir süreç yaşanmaktadır. Bilindiği gibi Sir Suyu boylarında, Harezmi ve Yayık arasında Oğuz boyları ve Peçenekler birarada veya aynı alanları paylaşır durumda yaşamakta ve birbirleriyle tarih boyunca çatışma, iktidar kavgası içinde bulunmaktadır. Metinler de, büyük ölçüde bu çatışmaları yansıtmaktadır. Sir Suyu çevresinde ve Harezmi bölgesinde Müslümanlığa henüz geçmiş bulu-

nan Oğuzların, Hristiyan dininde yaşamakta olan boylara ve Peçeneklere karşı düzenledikleri akınların izleri metinlere yansımıştır. Hepsi kopuz eşliğinde çalıp çığır-makta, aynı dilde söyleşmekte aynı veya farklı lehçelerde konuşmaktadır. Ayrıca, Türkler arasında iktidar kavgası yansıtan Oğuz-Karahan taraftarlarının çatışmasının yerini bu kez dinî bir motifin almış olması da dönüşüm ortamına uygun bir deği-şimdir, diye düşünüyorum.

Filoloji uzmanları, metinlerin böyle bir ortam içinde eski dip nüshalardan yeni kültür ortamına uygun bir duruma dönüştürülmüş olmaları olasılığını da sorgula-mamıştır. Sadece, hikâyelerin Sir Suyu çevresi Oğuzları arasında teşekkül etmiş olabileceği, sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuvarına burada girdikleri ve ancak, en erken XIV. yüzyılda yazıya alınmış oldukları gibi ihtimaller üzerinde durmuşlar ve onları, tarihî olaylar bağlamı içinde belirtmekle yetinmişlerdir²². Ortamın pek çok Türk boyunca paylaşılır olmasına karşın, araştırmacılar, ısrarla, metinleri sadece 'Oğuz' lehçesini dikkate alarak bir değerlendirmeye gitmişlerdir. Daha doğrusu ça-lışmalar hep bu yöndedir. Peçenek veya Kıpçak tesiri olabileceği ihtimali dışarda tu-tulmuştur. Oysa, biliniyor ki, metinlerin İslâmî renklerle ilgili dönüşümünü bü-yük ihtimalle geçirmiş olduğu Harezmi bölgesi yazı dili, Kıpçak, Oğuz ve Uygur özelliklerini bir arada bulunduran bir mahiyet arz etmektedir²³. Ve bu yazı dili Kaş-gar, Harezmi, Kırım, Anadolu ve Mısır sahalarında ama muhtelif düzeylerde, XV. yüzyıla kadar varlığını korumuş görünmektedir²⁴.

Metinlerin tamamını inceleyip çeşitli düzeyde ve türde yaptığı açıklamalar ile yayınlamış olan O. Ş. Gökyay, ömrünü tükettiği 'Dedem Korkudun Kitabı' adlı çok değerli çalışmasında, elimizdeki metinleri pek çok yönden ele alıp incelemiş; kay-naklarda geçen kayıtları ve bilgileri değerlendirmiş, metinler üzerinde yapılan incelemeleri tanıtmış ve eleştirmiş, sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuvarından tes-pit edilen yeni zaman metinlerini tahlil etmiş, metinlerin motifleri üzerinde durmuş-tur. Gökyay, bu önemli çalışmasında boyların <=hikâyelerin> nasıl oluştuğu, hangi kaynaktan geldiği konuları üzerinde de durmuştur. Boyların <hikâyelerin> oluşumu ve hangi kaynaktan bize eriştiği konusunda Gökyay, bu eserinde şunları söyler:

²² Önceki gönderme ve açıklamalarda adları geçen uzmanların çalışmalarında bu konularda kıymetli bilgiler vardır.

²³ Bu konuda J. Eckmann, G. Clauson, A. Caferoğlu tarafından yapılan açıklamalar için kaynakçada yer alan ilgili bilgiler ezcümle şöyle özetlenebilir: X. yüzyıldan itibaren Sir Derya ve Harezmi sa-hası Türkler arasında, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin bir arada yaşadığı bu bölgede, Uygur dönemi alfabe üzerinde inkişaf eden edebî yazı dili Karahanlı iktidarında yayılıp gelişirken bünyesinde kimi değişimler olur. Bunda mahallî yazarların söz dağarcığı ve ağız özellikleri rol oynar. Bölge yazı dilinde Uygur ve Arap harfli alfabeler bir arada kullanılır. Harezmi, Saray, Akkoyunlu sarayı, Anadolu ve Mısır sahası Türkler arasında bu yazı dili XV. yüzyıla kadar tam bir yazım <imlâ> is-tikrarı göstermez. Eski ve yeni gramer şekilleri ile ağız özellikleri ve yazım kargaşası bu süreçte yan yanadır. Yazım kargaşasını alfabe değişiklikleri, Türkçe kimi seslerin imlerle gösterilip gös-terilmemesi, Arap ve Fars imlâlarının etkisi ve istikrarsızlığı yaratmıştır.

²⁴ Türk yazı dilinin edebî açıdan yeni bir yapılanma içine girmesi ve bu sürecin bir ayrışma yarata-rak kendi sahalarında istikrar kazanması XV. yüzyılda kendini göstermeye başlar. Türkistan sa-hası yazı dili Fars imlâsı, Türkiye sahası ise önce hem Fars hem Arap, sonra sadece Arap imlâsına göre bir yol izler. Bu bakımdan XI.-XIII. yüzyıllar arasında Türkçe yazma eserlere Türkiye sa-hasında az rastlanmasının bir sebebi, Kaşgar, Harezmi, Saray ve Mısır gibi merkezlerin bu ihtiyacı karşılaması da, öteki etkenler arasına katılabilir. X.-XV. yüzyıllar arasında iki alfabeli eserlerin varlığı, bize, Türkler arasında her ikisinin büyük ölçüde, özellikle Kaşgar, Harezmi ve Saray sa-hasında takip edildiğini ve Türkiye'de de az çok bilindiğini söylemek mümkündür.

"Dede Korkut kitabındaki hikâyelerin meydana gelişini, bunların sözlü gelenekten yazıya geçişi söz konusu olunca, iki yönden ele almak gerekir, sanıyorum: a) Hikâyelerin ilk olarak ne zaman ve hangi tarih olaylarının işlenmesiyle ortaya çıktığı; bir başka deyişle, bu hikâyelerin ilk defa bir destan halinde ne zaman sözlü geleneğin malı olduğu; b) Bunların hangi tarihte sözlü gelenekten yazıya geçtiği, bir kitap halinde toplandı; yahut bir takım bilginlerin ileri sürdüğüne göre, belki bir yazar tarafından tasnif veya telif edilerek bugün elimizde bulunan şeklini aldığı" (Gökyay 1973).

Metinlerin durumu ile ilgili Gökyay tarafından yukarıda yapılmış tespitler, bize erişmiş biçimler ile değil de, arkaik ve dönüşüme uğramış dip nüshalar ile bağlı olsaydı, paylaşırdım. Fakat bu tespitler, daha ziyâde elimize erişen metinlerin hangi ortamda ve nasıl bir dönüşüme uğrayarak ve ne zaman yazıya alındıkları ile sınırlıdır. Ancak, söz konusu değişim ve dönüşümün sadece sözel ortam yaratıcılığında gerçekleşebileceğini düşünmek ve yazılı ortam yaratıcılığını dışarda bırakmak doğru bir yaklaşım kabul edilemez.

Düşündüğümüz değişim ve dönüşümler için Türkistan sahasını ve özellikle X.-XV. yüzyıllar aralığını dikkate alacaksa, o zaman burada gelişen yeni yapıları ve icra biçimlerini ve kültür değişim süreçlerini de dikkate almamız gerekmez mi? Çünkü biliyoruz ki, sözel ortam yaratıcılığı anlatım icraları bu süreçte büyük bir çeşitleme içine girmiştir.

Şüphesiz sözel ortam yaratıcılığının hafızalarda muhafaza edilen, veya temaları yeniden yaratılan ürünleri, dinleyicileriyle buluşmaya devam etmekteydi. Fakat, bizim sözünü ettiğimiz metinlerin icrasında, icracıların bu metinleri okuyup ezberleyerek kopuz eşliğinde dinleyici karşısında çalıp çıktığı da bilinmektedir.

Hiç şüphesiz bu tür icralar da, aynı kurum içinde işlevini yürütmekteydi. Metinlerimize benzer bir diğer icra biçimi, Yesevî ile gelişen ve 'hikmet' adı verilen şiirlerin icrasındır. Buna şüphesiz, biri tarafından [kıssa-hwân= kıssahân, Mevlid-hwân= mevlidhân, Mesnevî-hwân= mesnevîhân, Köroğlu-hwân= köroğluhân, gazel-hwân= gazelhân tiplerinde olduğu gibi] okunmak<teganni etmek> ve anlatılmak suretiyle yapılan icra biçimini de katmak gerekir. Bütün bu icra tipleri, Dedem Korkut metinlerinin yeniden dönüşüm ve değişim geçirerek kayıtlara girdiği ileri sürülen X.-XV. yüzyıl aralığında, Türk toplum ve medeniyetinin de, yeniden yapılaşmasını tamamladığı bir süreç içinde ortaya çıkıp gelişmiştir²⁵.

Sözel ortam ve yazılı ortam yaratıcılıklarının ve edebî çevrelerinde bu tür icralara uygun eser yazmak veya hazırlamak, onların bölümlerini bir icralık zamana sığacak biçimde tertip etmek veya bölümlemek önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Okuyucunun ve dinleyicinin dikkat ve tahammül gücünü göz önünde tutarak eser tertip etmenin, yazmanın Türk edebiyatında, özellikle Türkiye sahasında, XIII.-XVIII. yüzyıllar arasında yaygın olduğunu söyleyebilirim. Söz konusu türden yaratıcılık ortamlarının ortaya çıkardığı yeni terkip icraları, icracıları ve icra ortamlarını, orada gerçekleşen toplam faaliyetlerin <şiir okuma, mûsikî icra etme/fasıl, tasavvuf

²⁵ Türk medeniyeti, söz konusu zaman aralığında kendini yeniden terkip içine sokarak yep yeni bir yaratıcılık enerjisi ortaya çıkarmış ve bunun bir sonucu olarak dünyanın en uzun ömürlü ve en müterakki imparatorluk yapısını XV.-XVII. yüzyıllar içinde dünya medeniyetine kazandırmıştır

ve ilmî sohbet, müşaere, hasb ü hâl, ve münazara gibi> çeşitliliğine bakarak 'irfan meclisi' yaratıcılığı ve 'irfan meclisi' icrası diye tanımlamamız da, doğru olur sanırım. Bu süreç içinde Türk sözel ortam yaratıcılığının ve anlatım repertuarının geçirdiği değişim, dönüşüm, yenileşme ve yarattığı ürünler başlı başına incelenmesi icap eden önemli bir olgudur. Elimize erişen metinlerin içerik ve biçim açısından bir değişim geçirmesi veya yeniden yazıya alınmaları sorunu bir bakıma bu olgu ile bağlıdır. Battalnâme, Hamzanâme, Garipnâme ve Süleymannâme gibi ürünlerin hem sözel ortam yaratıcılığı, hem de yazılı ortam yaratıcılığı anlatım repertuarında kendine yer bulması, bu olgunun tabiatı ve gelişim yapısı ile ilgilidir²⁶.

Dedem Korkud metinlerinin içerik elemanları bakımından dikkate alınarak incelenmesi ve orada birçok zamanların akislerini yansıtan veya tarihî olayları bize çağrıştıracak bir sürü iz de bulmak mümkündür. Nitekim bu tür izler bir çok uzman tarafından aranmış ve muayyenleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat, daha arkaik metinlerde yer alan ve bugün ne oldukları pek bilinmeyen, ama kuvvetli bir ihtimal olarak Türkistan sahasına ait olduğu anlaşılan isimlerin <yer ve şahıs>, onları dönüşüme tâbi tutan her kim ise, onun tarafından anlaşılabilirdiğince muhafaza edildiği, unutulmalarının ve zamana ait olmayanların okuyucuya, dinleyiciye âşına gelebilecek tanıdık bir coğrafya üzerine taşınmak istendiği, şer-i şerife uymayan isim ve olayların atıldığı, onların kısaltıldığı, bunların bir kısmının değiştirildiği ve bir kısmının ise, tamamen ortadan kaldırıldığı, tahrif edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yeniden veya karşılaştığımız biçim ve içerikleriyle metinlerin yazıya alım tarihini belirleme açısından içerik elemanları bir ölçüde bize yardımcı olabilir ama, söz konusu özelliklerin hangi yolla kendilerine kazandırılmış olduğunu açıklamaz. Bu tür gelişmeler anlatım metinlerine hem yazılı ortam ve hem de sözel ortam yaratıcılıklarında katılmış olabilir. Elimizdeki metinlerin yazıya alınma yoluyla değil de, istinsah edilme yoluyla bize erişmiş olduğu eldeki nüshaların gösterdiği yakın benzerliklerden dolayı kolayca anlaşılır. Aralarındaki temel fark, müstensihlerin farklı gramer bilgisi ve yazım üslûbu kullanmasıdır. İkisinin de aynı dip nüshaları kullandığı bana göre, Vatikan'ı istinsah eden kişinin aynı zamanda Dresden'i de gördüğü anlaşılmaktadır²⁷. Gökyay'ın metinlerde yaptığı içerik tahlili, tarihî olaylar ile boyların

²⁶ Okuyucu ve dinleyicilerin kültürel algılamalarına ve taleplerine uygun olarak, anlatım ve kıssahânlik repertuarları da değişime uğrar. Repertuarlarda yer alan eserler, bir 'meclis'lik cüzlere bölünerek tertip edilir. Dinleyicinin dikkati ve dinlemeye tahsis edebileceği zaman göz önünde tutulur. Uzun soluklu hikâye ve romanlar, hikâye mecmuaları bu anlayışa göre tertip edilir. Kısa hikâyeler, hacimce bir meclislik tasarımıdır. Elimizdeki Dedem Korkud metinlerini havi mecmualar da, aynı düşünce ile tertip edilmiş olmalıdır. Kendilerinin içlerinde yer aldığı mecmuada başka konularda yazılmış metinler de bulunmaktadır. Bunları istinsah edenlerin böyle bir düşüncesi olup olmadığını söylemek zordur ama, tertip tarzı bu düşünce ve anlayışa uygundur. Eckmann, 'Harezmi, Kıpçak. Türkçesi' adı altında toplanan yazılarından birinde, bu metinlerde "Oğuz ve Kıpçak özelliklerine gelince, bunlara vezin, kafîye zarureti ve diğer şiire has mülahazalarda önemli rol oynadıkları için, münhasıran şiirde tesadüf edilir." diyor. Gerçekten de, bir çok sorun, bu tür parçaların anlaşılmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu tesbit, elimizdeki metinler için de, yazım ve anlaşılabilirlik açısından doğrudur. Bizim metinlerimizde de Oğuz ve Kıpçak karışımı özelliklere rastlanması, onların istinsah sahası ile ilgilidir. X.-XIV. yüzyıllar arasında Kaşgar, Harezmi, Mısır ve Saray çevresinde yaşanan kültürel değişim ve kendini yenileme sürecinde, eskiye ait eserlerin de bundan nasibini aldığı, yeniden istinsahları sırasında bu olguyu geçirmiş olduğu kolayca anlaşılabilir.

²⁷ Nitekim bu müstensih, dip nüsha yanı sıra Dresden'i görmüş ama, hem ana metinde ve hem de orada okunamayan kısımları atlamıştır. Bu kısımlar 'Bamsı Beyrek' [= Bamsı Börik] boyunda mevcuttur. Üstelik dilini de oldukça değiştirmiştir. Fakat, Vatikan müstensihî, her iki eseri görme-

<hikâyelerin> taşıdıkları arasında yarattığı çağrışımları açıklamaya dönüktür. Söz konusu çağrışımlar ise, boyların <hikâyelerin> içeriğinin oluşumunu, nasıl ve ne zaman, hangi şartlar içinde dokunup sözel veya yazılı metinler hâline geldiklerini göstermez. Nitekim, bunun böyle bir sonucu göstermediğini, aynı konuda Gökyay'ın görüşlerini daha sonra farklı bir çerçeveye oturtması ve böyle kabul etmek istiyorum, demesi de açıkça göstermektedir.

Gökyay, söz konusu eserini yayınladıktan uzun bir süre sonra verdiği bir bildiri, T. Tekin'in yukarda temas ettiği hususlara farklı bir ifade ile yeniden dikkati çeker; özellikle metinlerin yazım <imlâ> bozukluğu ve çeşitliliği üzerinde durur; benzer tespitler yapar ve bunların nedenlerini, bir yazarın veya müstensih/ veya müstensihlerin tutum ve durumuna değil de, metinlerin sözelden yazıya alım işlemlerine bağlar:

"Dedem Korkud'un Kitabı bir yazarın eseri mi? Yoksa, bir halk hikâyecisinin bu hikâyeleri anlattığı sırada, yahut sonradan bunları yazıya geçirmiş olan bir meraklının kaleminden mi çıkmıştır? Dedem Korkud'un Kitabı'nda, sahifeler boyunca muttarit bir imla bulunmadığını görüyoruz: a) Aynı kelime, hattâ aynı satırda değişik imlalarla yazılmaktadır. b) Bunların bir bölümü ya anlam bakımından yanlış, ya da anlamsızdır. c) Kimi yerlerde de kelimeler, cümleler atlanmıştır. ç) Anlaşılmayan kelimeler ve cümleler vardır. <§>Bütün bunlara dikkat ettiğimiz zaman, elimizdeki metnin, doğrudan belli bir yazarın kaleminden değil, bu destanları bir halk hikâyecisinin dilinden dinleyerek, onu daha dinlerken, yahut dinlediği sırada aldığı notları, keskin hafızasında saklayarak yazıya geçirdiği ihtimalini akla getirmektedir. Gerçi, özellikle geçmiş yüzyıllara ait türlü yazmalarda, hattâ müellifin kendi kaleminden çıkmış olanlarda bir takım kelimelerin başka başka imlâlarla yazıldığını görüyoruz. Yalnız bunların sayısı, hiçbir zaman Dedem Korkud'un Kitabı'ndakiler kadar kabarıp olmadı gibi, bu denli, her sayfada raslanacak kadar çok ve değişik kelimelerle önümüze çıkmıyor. Bundan dolayı, yukarıdaki ihtimali, daha da kuvvetlenmiş saymak istiyorum." (Gökyay, 1994: 91-96) [yazının iki paragrafı tarafımdan yer darlığı nedeniyle bir araya toplanmıştır. D.Y.]

Gökyay, bu sözlerini teyid bakımından da, alıntı yaptığım bildirisinde, bir sözcüğün çeşitli imlâ biçimleri ile yazılmasına pek çok örnek verir. Ve ardından elimizdeki metinlerin fizik durumu hakkında şu yargıya varır:

"...Görüleceği üzere bu hikâyeleri kendisi doğrudan bir kişi kitap hâlinde yazmış olan birinin bu kadar değişik, bu kadar biri birinden uzak bir imlâ kullanması, kelimeleri ve cümleleri eksik bırakması düşünülemeyeceği gibi bunların bir çoğunu anlamadığını gösterecek şekilde yanlış yazmasını, atlamasını tabii karşılamak da mümkün değildir. Bundan dolayı ben elimizdeki Dedem Korkud Kitabı'nın asıl yazarının onun müellifi değil, hattâ müstensihi değil, hikâyelerin meraklı bir dinleyicisi tarafından yazıya geçirilmiş olduğunu kabul etmek istiyorum" (Gökyay 1994-91-94).

Alıntı yaptığımız bildirisinde rahmetli Gökyay, çok sevdiği bu metinlerde görü-

nin avantajını, hikâyelerin tamamını istinsah etmeyerek ve sadece altısı ile yetinerek yeterince kullanmamıştır, diye düşünüyorum. Tasarrufları ve sunumları farklı da olsa, aralarındaki organik bağ korunmuştur. Bu koruma, dipnüşhanın varlığından gelmektedir.

len yazım çeşitliliğinin, yazım yanlışlarının, anlaşılmazlıkların, atlamaların veya kısaltmaların başka bir yerden gelebileceği ihtimalini düşünmek istemez; onları ne bir yazılı ortam müellifine, ne bir yazılı ortam müstensihine yakıştırabilir; buna gönlü izin vermez. Bu yüzden, metinleri göçüreni ebced bilmeyecek bir bilgisizliğe mahkûm eder. Kopuklukların kaynağını cehâlete bağlar ve sorunu böyle çözmek ister. Ancak, bu düşüncesinden de pek emin görünmemektedir. Bu durumu “hikâyelerin meraklı bir dinleyicisi tarafından yazıya geçirilmiş olduğunu kabul etmek istiyorum” (Gökyay 1994: 91-94) hükmü ile de açığa vurur. Oysa, ne bütün bu metinler tek bir icra içinde anlatılmaya ve dinlenmeye müsaittir, ne de bu metinlerin XV.-XVI. yüzyıllarda sözel ortam icrası repertuarında varlığını koruduğunu gösterir bir kanıt vardır. Çünkü bu süreçte, daha önce de değindiğim gibi, toplumun dünyası, devletin imparatorluk ideolojisi ve dünyaya bakışı değişmiştir.

Metinlerin yansıttığı kusurları, dip nüshalara, veya tarihî kayıtlarda işaret edilen ‘şer-i şerif’ kasidesine veya ideolojik değişime bağlamak da, Gökyay için imkânsızdır. Tabii bu nüshaları Oğuz lehçesinde yapılmış bir icra ardından Arap harfli alfabe ile yazıya alınmış gibi düşünmek, ortada başka bir ihtimali düşünmeye de izin vermemektedir. Ama, sadece bu metinlerin kaydı için, XV.-XVI. yüzyıllar aralığında bir sözel ortam yaratıcılığı icrası yapıldığını ve ardından da, iz bırakmadan bu tür icraların toplum hayatından kaybolduklarını kabul etmek daha şaşırtıcı değil mi? Salur Kazan gibi bir kahramanın maceraları, Dede Korkut gibi bir olağanüstü şahsiyetin varlığı ve sözleri, sözel ortam icralarında yaşasaydı, bunlar Türkiye sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuarında bilinseydi, sahip oldukları anlatım kurgusu, biçim ve içerikleriyle, XVI. yüzyıl başlarında toplumun kültür hayatından hemencecik kaybolabilirler miydi?

Gökyay, metinlerin yukarıda işaret edilen bu yönünü sorgulamayı aklından geçirmek istememiş, kendine, bunu yapma izni vermemiştir. Bu yüzden, Dresden yazmasının ilk kapak sahifesi üzerinde ebced hesabına göre H. 887/M. 1480 biçiminde konmuş veya nüshanın ‘temmet’ sözcüğü altına Uygur rakamlarıyla, h. 466 diye tarih yazılmış olduğu iddialarına da şiddetle itiraz etmiştir²⁸. Söz konusu nüsha üzerinde herhangi bir tarihlendirme olmadığı görüşünü saygıyla karşılıyorum, ama şiddetine katılmıyorum. Üstelik, ileri sürülen tarihler, zaman bakımından bu metinlerin muhtemel dönüşüm ve istinsah edilme sınırlarını aşmamaktadır. Elimizdeki verilerdeki bilgiler de, V.-XV. yüzyıllar aralığında yazıya alındıkları, bu aralık içinde dönüştükleri ve istinsah edildikleri biçiminde bize bir zaman aralığı çizmektedir. Metinleri istinsah eden kişi pekâlâ ‘ebced’ hesabı biliyor olabilir. Bütün kusurlara rağmen eldeki metinlerin sıradan insanlar eliyle istinsah edilmediği ama bir zor anlaşılır yazıdan ve anlatım dilinden yeniden yazıya alınmaya çalışıldığı ileri sürülebilir; hatta elimizdeki metinlerin henüz müsvedde düzeyinde olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla, bu itirazı, onun ‘Dedem Korkud Kitabı’na karşı duyduğu ve herkesin bildiği derin sevgiye bağlıyor ve kendisini burada hürmet ve rahmet ile anıyorum. Fakat, filolojik bakımdan Dresden ve Vatikan nüshalarına ait metinlerin dilini inceleyen M. Ergin de, aşağı yukarı, bu tarihlemenin denk düştüğü bir yazıya alınma zamanına işaret etmekte, hatta biraz daha ilerki zamanlara ait olabileceğini söylemektedir:

²⁸ Hâlik Köroğlu ile, Hacıyef ve Alemdari tarafından ileri sürülen görüşlerin yer aldığı makalelerdeki bilgiler Gökyay’da vardır (Bk. Gökyay 1988).

“Dede Korkut Kitabı’nın yazılış tarihi belli olmamakla beraber bunun 15. asrın ikinci yarısından evvel olmadığı muhakkaktır. Bütün deliller, bu eserin 15. asrın sonlarının, belki de 16. asrın başlarının mahsülü olduğunu göstermektedir” (Ergin 1963: 350).

Gökyay, elimizdeki metinlerin, nüshaların bize erişiminde yazılı bir kaynak olabileceği ihtimalini, sanırım gönlü elvermediğinden dolayı kafasından tamamen silip atar. Uygur yazısı ile kitap üzerinde bir tarih bulunamayacağı savını da şu gerekçeye dayar ve istihza eder: “Dedem Korkud’un Kitabı gibi halka mal olmuş, halkın malı olan bir kitapta, yazarın veya müstensihinin, çoktan unutulmuş olan Uygur harfleriyle ve rakkamlarıyla kitabına bir tarih koymuş olması kesinlikle düşünülemez” (Gökyay 1994: 91-94). Doğrudur; halktan kişilerin Türkiye sahasında o çağda Uygur hattıyla meşgul olması düşünülemez, sadece tesadüfi örnek olabilir. Ancak, nüshaların hiçbirinde, bilinenlerin dışında, ne dip nüshayı işaret edecek, ne de yazılış tarihini ve müstensihini gösterecek açıklayıcı bir ‘ketebe’ veya ‘temmet’ yazısı bulunmayışı da, onların böyle bir yazıdan göçürülmediğini kanıtlamaz. Üstelik, bu nüshaların yazıya alındığı tarihlerde Uygur yazısının Türkiye’de unutulmadığı ve bilindiği de, rahmetli Gökyay’ın görmek istemediği bir başka gerçektir. Tabii, varsayım, cahil ama keskin hafızalı bir meraklı dinleyici eliyle metinlerin yazıya alındığı üzerine düğümlenirse, böyle birinin XIV.-XVI. yüzyıllar aralığında Uygur yazısını okuyup yazması veya bu yazıyla yazılmış bir metinden istifade etmesi beklenemez. Ama bu varsayım doğru değil ki! Aksine, yazıyı bilenler o süreçte var. Üstelik hem Uygur yazısı ve hem de arap alfabeli ‘Oğuzname’ nüshaları hakkında hem kayıtlar ve hem de alıntılar vardır. Gökyay da bunları belirtir ama, yine de elimizdeki metinler hakkında böyle bir ihtimali varit saymaz. Halbuki, müstensih pekâlâ kimi işaretleri anlamasa da, dip nüshadan aynen istinsah etmiş olabilir. Bu kabul edilemez bir ihtimal de değildir.

Elimizdeki metinlerin istinsah edilmiş oldukları veya özgür biçimde farklı eller tarafından bir dip nüshadan göçürüldükleri, sözel ortamdan gelmedikleri, kusurların, atlamaların ve eksikliklerin farklı nedenlere bağlı olduğu, istifade edilen dip nüshanın okuma ve göçürme bakımından gösterdiği yazı ve yazım güçlükleri ile, şer-i şerif ölçütüne uyumlu olup olmadığına bakılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Rahmetli hocam Ergin, metinler üzerinde yazım ve gramer özellikleri bakımından yaptığı tespitler ile, bana göre, bu gerçeği tespit etmiştir. Her iki nüshanın müstensihî aynı dip nüshadan yararlanmışlardır. Vatikan nüshası müstensihî ise, bana göre Dresden nüshasını da görmüş ve bundan istifade etmiştir. Dipnüshanın göçürülmesi sonucu nüshalarda ortaya çıkan yazım ve gramer kusurları Ergin tarafından şöyle açıklamaktadır:

“Dede Korkut Kitabının elde bulunan iki nüshası arasında normal ve hatta aşırı nüsha farklarından başka bir de dil farkı vardır. Bu iki nüsha arasındaki nüsha farkları kelimeler, kelime grupları ve cümlelerin bir çok yerlerde değişik olması; bu kelimeler, kelime gurupları ve cümlelerin bazı yerlerde de fazla veya eksik bulunmaları şeklinde hülâsa edilebilir. Bu değişiklik, fazlalık ve eksiklikler bazan normal nüsha farkları şeklinde görünmekte, fakat bazan ve hatta çok defa da normal nüsha farkları çerçevesini çok aşan bir manzara arz etmektedir. ...İşte Dede Korkut Kitabının iki nüshası, yani Dresden ve Vatikan nüshaları arasında bu ayrılıklardan

başka bir de dil ayrılığı vardır" (Ergin, 1963: 356).

Ergin, bu dil ayrılığını 'saha ve devir farkından ileri gelen bir takım ses ve şekil ayrılıkları'diye tanımlar. Nüshalarda gözlenen e-i, b-m, t-d, q-h, q-ğ gibi bir dizi önemli ses olaylarını sıraladıktan sonra Ergin, yazımda görülen q>h (hı), g (gı) karışıklığına da dikkati çeker. Bu tür karışıklıkların metinlerin farklı alfabelerde yer alan ses imlerine çevrilmesi sırasında ortaya çıkması tabiidir. Özellikle farklı alfabeler ile yazılmış metinler için karışıklık mümkündür. Gramer bakımından arkaik biçimlerin düzenli bir biçimde sözel ortam yaratıcılığı anlatım repertuarı ürünlerinde korunabileceğini, bu durumun XV.-XVI. yüzyıl aralığı Türkiye'si'nde sözelden yazıya alınmış metinlerde mümkün olabileceğini ileri sürmek imkânsızdır. Sadece elimizdeki metinler açısından değil, dönem metinleri bakımından da bu olguyu kanıtlayabilecek hiçbir kayıt ortada yoktur. Bana göre bu karışıklık, alfabe farklılıklarından ortaya çıkmıştır. Ergin, ayrıca Vatikan nüshasıyla ilgili şu tespitlerde bulunur:

"Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile bir kaç şekilde yazılmış ve harekelenmiştir... Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandıkları anlaşılan Vatikan nüshasının müstensihî, asıl nüshada anlamadığı kelimeleri çok defa atlamıştır. Bir çok yerlerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazan birbirinden çok fazla ayrılmıştır. Farklar umumiyetle mensur kısımlarda daha çöktür" (Ergin 1958: 66).

Ergin, konuyla ilgili, her iki nüshayı bir başka yerde karşılaştırırken de, şunları söyler:

"...Mükemmel bir nüsha olan Dresden nüshasının yanında Vatikan nüshasının bir çok kusurları vardır. Dresden nüshası tamdır, Vatikan nüshası eksiktir. Dresden nüshasının yazılış kusurları az, Vatikan nüshasınınki çok fazladır. Vatikan nüshası harekelidir, fakat harekeleri çok yanlıştır. Vatikan nüshasının imlâsı ve harekeleri aynı bir gramer şeklinin eski ve yeni şeklini birbirine karıştıracak derecede karışıktır. Vatikan nüshasında metin içinde lüzumlu yerlerde bir çok eksiklikler, buna karşılık bir çok yerlerde de üslûbu bozan lüzumsuz fazlalıklar vardır. Dresden nüshasının üslûbu eserin asıl veciz destanî üslûbunu hep aynı seviyede kalarak hiç bozmadan vermekte, Vatikan nüshasında bu hakikî üslûp eksiklikler ve fazlalıklarla ve değişik cümle kuruluşları ile çok bozulmuş bulunmaktadır. Dresden nüshasında da beş on kelimenin okunuşlarını güçleştiren bazı istinsah kusurları vardır. Fakat bunlar Vatikan nüshasının saydığımız kusurları yanında hiç kalır. İşte Vatikan nüshası bütün bu kusurları yanında bir de eserin asıl devir ve sahasının dilini vermemekte, Dresden nüshası ise her bakımdan iyi bir nüsha olduğu gibi eserin asıl devir ve sahasının dilini de verebilmektedir" (Ergin 1963: 361-62).

Ergin'in yukarıda verdiği tespitlerinde, elimizdeki her iki nüsha metninin bize, bir başka dip nüshadan geldiği, dil bakımından devirlerin birbirine karıştırıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, nüshaların başlıkları ve boyların<hikâyelerin> sunumları açısından da, Dresden nüshası dönemin Türkiye sahası ürünlerine yabancıdır. Vatikan nüshası dönemin yazılı ortam yaratıcılığına uygun başlıklar ve sunumlar ile boyları takdim eder. Buna karşın, öteki uzmanların bu nüshaların taşıdığı metinlerin bize, doğrudan doğruya sözel ortam yaratıcılığından yapılmış kayıtlarla geldiğini

ileri sürmesi şaşırtıcıdır. Böyle bir iddia, bunlara kaynaklık eden bir dip nüshaya bağlı olarak ileri sürülmüş olsaydı, tespit tartışmaya açık olsa da, bunun kabul edilebilir bir mantığı olabilirdi. Ama, elimizdeki metinlerin ortaya gelişinde ve elimize erişmesinde Gökyay, Sertkaya ve Tekin tarafından ileri sürüldüğü biçimde, Türkiye <Balkanlar, Anadolu, Azerbaycan> sahasında veya Türkistan sahasında gerçekleşmiş bir sözel ortam icrası ve oradan yapılmış bir kayıt burada söz konusu değildir. Bu olguyu kanıtlayacak herhangi bir belge, kayıt ve kanıt ortada görünmemektedir.

Bu konuda Gökyay, Tekin ve Sertkaya tarafından ileri sürülen kanıtların hiç biri ne inandırıcı, ne doyurucu, ne kandırıcı ve ne de metinlerin durumunu ve icra ortamını açıklayıcı bir niteliğe sahiptir. Filoloji, kendi bilgi sınırları içindeki sorunlara ağırlık verdiği için dolaylı, sanırım metinlerin bu boyutuna pek ehemmiyet vermemiştir; kusurları, eksiklikleri ve atlamaları başka yerlerde aramak yerine, sözel ortamı kaydını hükmüne bağlamayı ve sorunu böyle çözmeyi tercih etmiştir. Bu bilgi alanı, metinlerin kültürel ve filolojik açıdan dönüşüm geçirip geçirmediği, geçirmiş ise, bunun nasıl olduğu üzerinde durmamıştır.

Ben burada, bütün bu durumlar karşısında tüm filoloji uzmanlarınca metinler hakkında ileri sürülen görüşlere karşı şunu söyleyebilirim: Dedem Korkud metinleri biçim, içerik ve anlatım bakımından kendinden başka aynı olağanüstülüğe sahip başka bir metin olmaması nedeniyle haklı olarak herkesi büyülemiş ve bu olağanüstü büyü içinde, tabiatıyla sorgulanması gereken bir çok gerçek arka planda kalmıştır. Bu yüzden filoloji uzmanları arka planda kalan sorunlardan çok, bilgi alanlarına ağırlık vermişlerdir. Fakat, metinlerin filolojik tabiatı, sadece bir açıdan [Oğuz lehçesi açısından] ele alınmış ve incelenmiştir. Metinler üzerinde farklı Türk lehçe ve ağızlarının etki etmiş olabileceği veya izler taşıyabileceği ihtimalleri [Kıpçak/Peçenek, Uygur ve Moğul] varlığı pek söz konusu edilmemiştir. Çünkü metinlerin, Türkiye ve Azerbaycan sahaları Oğuz lehçesi dairelerine aitliği bir kaziye gibi ileri sürülmüştür. Fakat yazıya alınma işlemi ne zaman, nerede ve hangi şartlar altında olmuştur sorusunun cevabı yoktur. Görünüşe göre bu iş Türkiye'de olmuş ve aynı zamanda bir sözel ortam icrası ardından gerçekleşmiştir.

Filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü varsayıma göre, bu boyları anlatan ozan Oğuz, dinleyenler Oğuz, yazıya göçüren Oğuz ve yaşadığı ülke Oğuz ülkesidir. Ama ne hikmet ise, kitabını 'Oğuz diliyle' yazdığını eserine eklemek mecburiyeti duymaktadır?! Acaba bu metinleri yazıya alma işlemini yapan kişiler <iki nüsha var!>, bu boyların <metinlerin veya hikâyelerin> farklı Türk lehçelerinde de yapılmış sözel ortam icralarını dinledikten sonra, onları beğenmemiş de Oğuz lehçesinde yapıları mı beğenip bu açıklayıcı başlık ile yazıya alma ihtiyacı duymuştur? Türkiye sahasında böyle başlık koyma alışkanlığı var mı?²⁹ Bu varsayıma göre, nüshaların ana başlıklarına onun için mi bir açıklama ibaresi konmuş denmek isteniyor? Söz konusu bu soruna da açıklık getirecek herhangi bir açıklama filoloji uzmanlarınca araştırmalarında belirtilmiyor. Çünkü böyle bir varsayım ileri sürmek Türkiye sahası

²⁹ Fakat, bu alışkanlığın aksini gösterecek bir başlık Mısır yazması Beğ Böyrek'te vardır. Birinci başlık 'Beğ Böyrek'tir. Altında ikinci açıklama başlığı şudur: 'Hezâ Kitâb-ı Beğ Böyrek menâqıbdur'. Yazmanın sonunda, h. 1145 [m. 1732-33] tarihinde bitirildiği kaydı vardır. Mecmuanın bulunduğu yer Mısır/Kahire devlet kütüphanesidir. Bu başlığın söz konusu alışkanlığa bağlı bir müstehsin veya müstehsin râvî tarafından konduğu söylenebilir.

açısından mantık dışıdır. Özellikle XV. yüzyıldan sonra, Türkiye sahasında, Gökyay'ın deyişiyle, bu 'zordan da zor' bir varsayım olur. Burada, metinler ile ilgili farklı bir durum ile karşı karşıya kaldığımız açıktır. Sanırım burada açıklanması icap eden bu farklı durum olmalıdır. Bu durumun anlaşılmasında filoloji alanı uzmanlarının da, gramer ve kültür dönüşümleri konusunda yapacağı açıklamalara ihtiyaç olduğu açıktır. Ama, bu durum kanımca henüz günümüz filoloji gündeminde görünmemektedir.

Metinlerin tartışmasız kabul edilmiş tek bir 'filolojik' doğru ile açıklanması ölçütü şudur: Metinler, sözel ortam yaratıcılığında Oğuz lehçesinde yapılmış bir icra ardından yazıya alınmıştır! Fakat, bu 'doğru' ölçüt, sadece eldeki metinlerin genel yapısı dikkate alınarak verilmiş ve ölçütün dışında herhangi bir 'ihtimal' varlığı, sürekli dışarda tutulmuştur. Metinler için sormamız gereken asıl sorunun, acaba bunlar yazılmış mı, göçürülmüş mü, muhtasar hale getirilmek mi istenmiştir, olması gerekmez mi? İcra ardından bunları yazıya alan kişi Oğuz değil miydi? Onun için mi eserinin başlığına 'alâ lisân-ı tâife-i Oğuzan' ibaresini eklemek ihtiyacı duymuştur? Aklın ve bilim mantığı sınırlarının zorlanması ile sorunu çözemeyiz.

Dedem Korkud'un elimize erişmiş mevcut metinlerinin dili ile ilgili filoloji bilgileri, taşıdıkları arkaik yapılar karşın, onları Ergin'in belirttiği zamana yerleştirmeye uygun görünmektedir. Fakat, bu durumu, şahsen, göçürme işlemi yapanlar ile metinlerin yer aldığı yazma nüsha dilinin anlaşılmasıyla ilgili bir husus, yazıya geçirme zamanının ifadesi gibi anlıyorum; metinlerin dip nüshaya yazıldığı özgün lehçe ve gerçek yazılış zamanlarına ait yargılar gibi algılamıyorum. Bu metinler, bana göre, daha arkaik bir nüshadan, yeni zamanların kültürel ve ideolojik şartlarına uygun bir dönüşüme uğratarak yeniden yazıya alınmış yeni bir dip nüshadan yapılmış göçürme metinler olarak, hatta kısaltılarak elimize erişmiştir. Kusurlar, elimizdeki metinleri bu dip nüshadan göçürenlerin, okuyabildikleri, okuyamadıkları, veya yanlış okudukları, veya tasarruf yaptıkları, kısalttıkları, veya şer-i şerife aykırı bulup attıkları hususlar ile ilgilidir, diye düşünüyorum. Böyle düşünmeme, elimizdeki tarihî kayıtlar izin vermektedir³⁰. Sözelden kayıt ile, bunların uzaktan yakından bir bağı yoktur. Ergin, kayıt konusunda fazla bir şey söylemez, sadece metinlerin istinsahına değinir.

Rahmetli Gökyay'ın ve bugün herkesin ve çok iyi bildiği bu gerçek şudur: Türkistan sahasında bir çok eser, XIV.-XV. yüzyıl aralığında Arap alfabesi yanı sıra Uygur yazısı ile de yazılmıştır. Türkistan sahasından bu yazıyı bilenlerin Türkiye'ye geldikleri ve hatta bu yazının Türkiye'de öğrenilmiş olduğu, yazılı ortam yaratıcılığında kısmen de olsa yer aldığı ve muhtemelen yazışmalarda kullanıldığı bilinmektedir. Edebî ve resmî çevrelerde, kimi münevverler arasında bilinmediği, bu hat ile yazışma hiç yapılmadığı söylenemez. Türkiye ve Türkistan münevverleri arasında

³⁰ Aybek, bu konuda 'Dürerü't-Tican' adlı eserinde şunları söyler: "Ben derim ki: Burada bu kavmin ilk defa huruçlarını ve bidâyetlerini zikrederim; fakat bu husûsatin bazısını şer'-i şerif kabûl edemez. Bu malûmat bunların Ulu Han Ata Bitigçi kitaplarından alınan şeylerdir; mezkûr terkibin tefsiri Büyük Şah Baba kitabı demektir" (Köprülü 1966: 213). Bu eserin mufassalı da vardır ve Türk mitolojisi, tarihî açısından kıymetli bir eserdir. Arapça kaleme alınmıştır. Mufassalının bilinen, IX cildi vardır.

git/ geller olduğu ve en azından bu yazının saray çevresinde bilindiği mâlumdur³¹. Fakat, dediğim gibi, rahmetli Gökyay'ın esere karşı duyduğu özel derin sevgi, bu gerçekleri dikkate almasına izin vermedi diye düşünüyorum. Buna yol açan da, bana göre, bu metinlerin bize erişen biçimlerinin, mutlaka sözel ortam yaratıcılığından kaydedilmiş oldukları konusunda, yerli ve yabancı filoloji uzmanlarının, metin bilgisinden ziyâde filoloji bilgisine dayalı olarak bilim hayatına kökleştirdikleri tek yanlı 'kanaat'tır. Metinlerin sözelden yazıya alındığı yargısı, arkaik nüshalar için doğru olmakla beraber, elimize erişen metinler için bunu ileri sürmek aldatıcı olur. Gökyay'ı ve öteki uzmanları, sanırım filoloji mektebince kuvvetli bir kaziyeye dönüştürülmüş olan bu 'kanaat' yanılmakta ve bu yüzden de, söz konusu metinleri filolojik açıdan ele alıp çözümlemeye çalışırken, onları sadece tek pencereden görmeye ve incelemeye sevk etmektedir.

Metinler ile ilgili söz konusu kusurlar, farklı bir yazı ve yazımdan farklı bir yazı ve yazıma göçürülmeye bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bu durum, göçürenin sahip olduğu yazım bilgisinin özelliklerinden de ileri gelebilir. Bütün bu ihtimaller, elimizdeki metinler açısından doğruya daha yakın görünmektedir. Çünkü bütün zamanlar içinde görülmüştür ki, bu metinler, zamanın içinde yazıya alınmak yoluyla donmuş kalmış, bu yolla hayat kazanmış; benzerlerine tarih boyunca rastlanmamış, parçaları görülmemiş, duyulmamış metinlerdir. Ne yeni zamanlara ait istinsahları, ne yeni zamanlara ait herhangi bir sözel ortam icrasından kayda geçmiş biçim ve içerik bakımından benzerleri vardır. Demek ki, elimize erişen metinler, söz konusu nüshalara sözel ortamdan girmemiştir ve bunlara ait sözel ortam kayıt müsveddeleri de olmamıştır.

Dedem Korkut ve ona ait metinler ile ilgili kimi tarihî kayıtlara sadece X.-XV. yüzyıllar arasında yazılmış eserlerde tesadüf edilmesi de dikkati çekici bir husustur. Bundan, Türklerin yeni kültür sentezini ve medeniyet kuruculuğuna giriştikleri bir süreçte, vazgeçemedikleri ve büyük itibar gösterdikleri eser ve şahısları önemli bir değişim ve dönüşüm işlemine tabi tutarak, yeni zamanlara uygun bir meşrûiyet kazandırarak onların varlıklarını muhafaza etmek istedikleri anlaşılır.

Filoloji uzmanlarından O. Sertkaya da, elimizdeki metinler konusunda, Gökyay'ın filoloji mektebine ait saydığım sözelden yazıya geçirme kanaatini paylaşır. Hatta, kesinlik açısından Sertkaya, bu kanaati daha güçlü kılacak bir ifade kullanır. Elimizdeki nüshalarda yer alan metinlerin yazıya çekilmesi konusunda Sertkaya'nın görüşü şöyledir:

"Bana göre bu metinler toplu olarak bulunulan bir yerde, bir düğünde, bir bayramda, bir sünnette, bir merasimde anlatılmış, bu hikâyeleri dinleyen bir kişi de daha sonra bu metinleri aklında kaldığı kadarı ile zapta geçirmiştir. Bu yüzden bazan kelime ve ekler atlanmış, böylece hece vezni, bazan da mısralar atlanarak dörtlük sayısı bozulmuştur. Metnin müstensihler tarafından kötü istinsahı ve manzum parçaların her iki yazmada da açıklıkla belirtilmemesi yüzünden nâşirlerin okuma, hece ve mısra bölme yanlışları da yukarıdaki hususlara eklenince, Dede Korkut'taki manzum parçaları sökmek çok güç bir iş halini almıştır" (Sertkaya 1994: 141-56).

³¹ Arat tarafından yayınlanmış Kutadgu Bilig incelemesinin giriş kısmında bu konuda yeterince bilgi vardır.

Sertkaya'nın yukarıda belirtilen görüşü, bir bakıma Gökyay ile benzerdir. Bu görüşe göre, elimizdeki metinler toplu halde bir icra boyunca dinlenmiş; sonra, akılda kaldığı kadarıyla yazıya alınmış! Gökyay'ın üslûbu ile söylersek, 'bu zordan da zor işi becermek' acaba nasıl bir 'keskin hafıza' sahibine ait olabilir? Bütün metinlerin bir toplantılık icrada dinlenip hıfzedilmesi nasıl düşünülebilir? Nasıl bir hafızadır ki, onca metni dinledikten sonra ardından böylesi büyük hacimde bir eseri, eksiklerine ve kusurlarına rağmen yazıya alabilsin? Söz konusu metinler için, böyle bir bağlam ve durum içinde, böyle bir kayıt yapılması mümkün müdür? Hangi ozan bir icrada bütün bu metinleri anlatabilir? Ozan açısından da, dinleyici açısından da böylesine tahammül edilir bir sözel yaratıcılık ortamı icrası tasavvur edilemez. Aylarca sürebilir, veya günleri alabilir; ama bu metinler nereden bakarsanız bakınız, bir icralık zamana sığmaz.

Hangi yönden bakarsanız bakın; ister ozan, ister zaman ve ister dinleyici açısından tek icralık varsayım, sadece insan mantığını ve icrayı zorlama olur. Metinlerin böyle kayda alınması hiç mi hiç mümkün değildir. Böyle bir varsayım, sadece saha çalışmasından yapılacak bir kaydın ne denli güç, ne denli yorucu ve çileli bir iş olduğunu bilmeyenlerce ileri sürülebilir. Üstelik, elimizdeki metinlerin böyle bir icra ardından yazıya alınması imkânsızdır. Buna, onların hacimleri de imkân vermez.

Manas Destanı'nın sadece 'Manas' dairesi, yıllar süren sabırlı bir kayıtçı tarafından yazıya çekilmek istenmiştir³². Köroğlu Destanı'nın kıssahan Behçet Mahir anlatımından yazıya alımı Erzurum'da günleri, ayları ve yılları almıştır³³. Sözel ortam yaratıcılığında icra edilen destan metinlerinin yazıya alımı günümüz teknik imkânları ile de olsa, son derece yorucu, zaman alıcı bir iştir. Dolayısıyla, üzerinde söz ettiğimiz metinlerin tespitinin bir icralık iş gibi düşünülmesi mümkün değildir. Ayrıca bu metinlerin, mevcut yapıları içindeki toplam hacimlerinin büyüklüğü de, onların bir toplantılık icraya sığmayacağını açıkça göstermektedir. Kaldı ki, elimizdeki metinler, istinsah edilirken çok kısaltılmış durumdadır. Metinlerin istinsah sırasında müstensihin tercihlerine göre gelişigüzel müdahaleye uğradığı konusunda da, uzmanlar arasında bir görüş ayrılığı yoktur.

Şüphesiz, arkaik dip nüshanın/ veya dip nüshalara kaynaklık eden ilk nüshanın, Manas Destanı gibi, uzun bir süreç içinde sözelden yazıya çekildiği söylenebilir, bu yargı doğrudur ve kabul edilir bir mantığı vardır. Bu boyları ilk tasnif edenin, veya yazıya çeken kimsenin de, sıradan bir insan olmadığı, yaşadığı toplumun geçmiş tarihî maceralarını, kahramanlarını bilen biri olduğu anlaşılmaktadır. Fakat onların,

³² Sakımbay Orazbekoğlu [1867-1930]'dan 1922 yılından itibaren Kayyum Miftakov ve İ. Abdurrahmanov tarafından dinlenip yazıya alınmaya çalışılan Manas Destanı'nın Er Manas dairesi, 1930 yılına, ölümüne kadar sürmüşse de tamamlanamamıştır. Sözel ortam yaratıcılığı icralarından hacimli eserlerin tespiti zordur. Sabır, zaman ve emek ister. Manas Destanı üzerine yapılmış sayısız inceleme, kitap ve metin yayını vardır. Sadece bir varyant olarak Sakımbay anlatması 500 bin dize ve büyük boy yirmidört <harita defteri dediğimiz boyda> defter tutmaktadır. Büyük bir kısmı yayınlanmakla beraber, eksiksiz, manasçının anlattığı biçimde tamamı henüz yayınlanamamıştır.

³³ Kaplan, destanın yayınıyla ilgili yazdığı önsözde, Behçet Mahir'den, ona rastlayışından da ilginç ifadeler ile söz eder. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Behçet Mahir, kıssahanlık/köroğluhanlık mesleğini icra eden son temsilcilerdendir. Müthiş bir hafızaya, üslûp ve söz dağarcığına sahiptir. Dinlediği ve zamanında öğrendiği repertuarı, Erzurum Üniversitesi uzmanlarına yeniden düzenleyip anlatmış ve bunlar kayda alınmıştır. Kayda alınan metinlerin bir kısmı yayınlanmıştır. Kaynakçada yer verilmiştir.

elimizdeki metin yapıları içinde muayyen bir icradan yazıya alındığını ileri sürmek ve akabinde ortaya çıkan yanlışları, nüshalar arasında görülen benzer ve farklı hataları, gramer yönünden görülen ayrılıkları, sadece 'bir' müstensih veya iki nüshanın müstensihlerine, yahut onları XV.-XVI. yüzyıllar aralığı içinde yapıldığı varsayılan bir sözel icradan yazıya alan meraklı dinleyiciye bağlamak doğru değildir. Halbuki, bu tür farklılıklar, sözel ortam yaratıcılığının tabiatından dolayı, anlatıcıların farklı ağızlara sahip olmasına, veyahut yazıya alanların farklı ağızlara sahip bulunmasına dayandırılmış olsaydı, belki daha yerinde bir mantığı olurdu. Ama, ne yazık ki, ortada ne böyle bir varsayım vardır, ne de böyle bir varsayımın doğruluğu kanıtlanmıştır. İki nüshanın metinleri arasında göze çarpan yazım ve gramer kusurları yanı sıra, birliktelikleri de o denli çok ki, böyle bir ihtimal ileri sürmeyi de engellemektedir. Filoloji uzmanlarının ileri sürdüğü hataların metinlerdeki varlığı doğrudur ama, nedenleri sözel ortam kaydından gelmek değildir. Nedenleri sözel ortam yaratıcılığından ve buradan yapılmış kayıtlardan gelmez. Bana göre, bu karışıklıklar ve kusurlar kayıtlardan değil, müstensihlerin farklı yazıyla ve yazı diliyle, farklı ses imleri ve yazım ile kaleme alınmış metinleri farklı anlayıp okumasından ve bunları farklı durumlarda yazıya almasından, 'alâ lisân-ı tâife-i Oğuzan'a tebdil edilirken farklı alfabeyle ait ses imleri ve yazım kullanılmış olmasından ileri gelmektedir. Müstensihler kadar, kusurların metinlerin oluşturduğu hacimden ve içeriklerini dolduran olguların özelliklerinden, gramer farklılıklarını yaratan farklı yazımdan, farklı edebî yazı dilinden ve alfabeden geldiğini düşünmek daha mantıklı bir yaklaşım diye düşünüyorum. Kısaltma, atlama gibi hususlar üzerinde 'şer-i şerif' ölçütünün rolü de gözardı edilemez³⁴.

Elimizdeki metinler açısından onların geldiği yeri farklı Türk yazı dili, yazım ve alfabe ile yazılmış bir mufassal dip nüshayı varsaymış olursak, metinlerin gramer ve yazım durumlarına yeni bir göz ile bakma imkânı doğmuş olacaktır. Metinler açısından doğruya en yakın 'bu ihtimal dikkate alınsaydı, sanırım sözellik konusunda böylesi bir kesin yargıya varılmazdı, diye düşünüyorum. Dediğim gibi, Türkiye sahası içinde, Uygur yazısı ile yazılmış Oğuznamelerin yazılı ortam yaratıcılığı mensuplarınca bilindiği ve istifade edildiği konusunda, XIV.-XVI. yüzyıl aralığı içinde ortaya konmuş eserlerde kayıtlar vardır. Ergin, Gökyay ve Köprülü bu kaynaklara işaret eder³⁵. Bu kayıtların muayyen bir zaman aralığında donması da, dikkat çekicidir. Uzmanlar, her nedense, belki de sözellik üzerine aşırı bağımlılıktan dolayı, elimizdeki metinlerin durumu ile bu içinde arasında bir ilinti olup olamayacağını araştırmayı bir kenara koymuşlardır. Bana göre bu bağlam, yâni yazılı ortam yaratıcılığı, Türkiye sahasında kendisine Türkistan sahasından erişen Oğuzname yazarlarından istifade ederek Dedem Korkut metinlerini edinmiştir. Metinlerin iki istinsah içinde donup kalması durumu, bu gerçeği desteklemektedir.

Filoloji uzmanı Sertkaya'nın metinlerin tamiri ile ilgili yargısı doğrudur ve kendisine burada tamamiyle katılıyorum:

"Haddizatında manzumeler: 1) Eksik mısraların ilâvesi, 2) Eksik kelimelerin ilâvesi, 3) Nâşirlerin yanlış okumalarının düzeltilmesi açıları-

³⁴ Aybek'ten yaptığım ve önceki göndermede verdiğim alıntıya bakılabilir.

³⁵ Söz konusu uzmanların eserleri kaynakçada vardır.

dan değerlendirildiğinde, çok farklı sonuçlar elde edilmektedir” (Sertkaya 1994: 141-56).

Metinlerin yeniden inşasına bağlı olarak Sertkaya'nın yapmış olduğu denemeler ve öneriler, bu tür çözümlenmeler ile ilgili birikime bir katkıdır. Metinlerin tamiri konusunda Sertkaya'nın işaret ettiği hususlar dikkate alınırsa, bu ölçütler de, doğruya yakın yeni metinler bütünü kurmaya yardımcı olur. Dedem Korkud metinleri ile ilgili yapmakta olduğum ve Sertkaya'nın da gördüğü çalışmalarımı ilerde gözden geçirip yayına hazırlarken kendisinin bu kıymetli denemelerinden ve diğer uzmanların yaptıklarından istifade imkânları elbette aranacaktır.

Filolojinin görevi, bana göre, sadece bu tür metinlerin daha iyi anlaşılır bir hüviyet kazanmasını, onların çalışılabilir bir metin güvenliğine kavuşturulmasını sağlayabilmektir; öyle de olmalıdır. Böylece metinler daha geniş araştırmacı kadrosuna ve araştırmacı çeşitliliğine erişmiş olur. Filoloji, bu bağlamda, söz konusu türden metinler için vazgeçilmez bir bilgi alanıdır. Onsuz olmaz ama, metinlerin ve sorunların çözümlenmesi açısından da tek belirleyici ve kesin hüküm verici olamaz. Hele bu tür metinlerde bütün değil de, sadece tek bir boy metni, hatta sadece karşı karşıya kaldığımız kelime, satır veya dizenin çözümü ile kendimizi sınırlı tutar, öte tarafı dikkate almaz isek, doğruyu filolojik tamir sırasında da yakalamak mümkün olmayabilir.

Metin bilgisi, tarihî bağlamlar, kayıtlar, kültürel yapı ve kültürel yapıda ortaya çıkan değişimler, tarihî kayıtlar ve açıklamalar, yazıyla tespit edilmiş bu tür tarihî metinlerin anlaşılmasında filoloji bilgisi kadar önemlidir. Filoloji bilgisinin görevi, metni güvenilir ve çalışılır duruma getirmekle biter. Ancak filoloji uzmanı da, anlaşılır ve güvenilir bir metin ortaya koymak için, bütün bu sıralanmış bilgi alanlarından istifade eder ve hiçbir ihtimali göz ardı etmez ise, daha eksiksiz bir metin ortaya çıkarma imkânı bulur. Bütün bu bilgi alanları ışığında, söz konusu metinlerin farklı pencerelerden bakılarak incelenmesi, irdelenmesi, ne olup ne olmadıklarının anlaşılmasına yardımcı olur, kanısındayım.

Bağlamlar ve durumlar içinde filolojik çözümlenmelere gitmek ve bütünü dikkate alarak hareket etmek, bu tür metinlerin daha kolay ve rahat anlaşılır bir güvenliğe kavuşmalarını sağlayacaktır. Dediğim gibi, bütün bu işlemler eksik yapıldığı için elimizde, henüz 'Dedem Korkud' metinlerinin bir 'güvenilir' fizik metni yoktur.

IV. Durum tesbiti ve değerlendirmeler

Şimdi de, burada, bir kez daha Dresden ve Vatikan nüshalarının okuyucuya nasıl takdim edilmiş olduklarına göz gezdirelim. Bakalım, nüshalar okuyucuya hangi ortam yaratıcılığına uygun düşecek bir alışkanlık ve başlık altında takdim edilmiştir? Hangi zamanların, hangi tür anlatım diliyle yazıya çekilmişlerdir; içlerinde buldukları hangi biçim ve içerik ile karşımıza getirilmişlerdir?

Dresden nüshasında, ilk yaprağın ilk sahifesi ortasında, ama biraz boşluk bırakılarak üst kısmında ilk satırda, metinlerin tamamına 'Kitâb-ı Dedem Korkud' başlığının ad olarak verildiği görülür. Çok düzgün yazılmış bu başlıkta, sadece 'Dedem' sözcüğü hareketlendirilmiştir. Altında yer alan ikinci satırda, eserin hangi lisan üzere göçürüldüğünü veya kaleme alındığını açıklayıcı bir ibare vardır: “‘alâ lisân-ı tâ‘ife-i

Oğuzân" [=Oğuzların boylarının dili ile]. "Kitâb-ı Dedem Korkud"un Dresden nüshasına başlıktan sonra, onun altına, "'alâ lisân-ı tâ'ife-i Oğuzân" diye açıklama koyma ihtiyacı duyan kişi, veya bu nüshayı yazan kişi, istifade ettiği dip nüshanın farklı bir yazı dilinde olduğunu bu ibare ile belirtmek istemiştir. İki nüsha arasında, boyların <hikâyelerin> okuyucuya takdiminde de, kitabîlik açısından fark vardır. Dresden nüshasında boylar okuyucuya takdim edilirken: "<kahramanın lâkabı her ne ise, önce o belirtilir> boyunu beyan ider, Hanum hey!" formülü kullanılır. Örnek olarak şu başlık verilebilir: "Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunu beyân eder Hanum hey". Bu ifade bana göre arkaik duruma ve sözel yaratıcılık ortamı icrasına daha uygundur. Sözel ortam icrasının, hanların ve beylerin yer aldığı bir ortamda yapıldığını metinler bize anlatmaktadır. Aynı zamanda arkaik biçimlerin, ilk kez yazıya alınmaları konusunda da bize bir ipucu vermektedir. Bana göre, metinlerin sözel ortam yaratıcılığı ile ilgili muhafaza ettiği en önemli arkaik unsurlardan biri bu takdim ve hitap formülasyonu olmalıdır³⁶. Vatikan nüshasında bu formülasyon tamamen kitabîdir: "Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han" gibi. Ve bu tür takdim, Türkiye sahası yazılı ortam yaratıcılığı dönem alışkanlıklarına uygun bir mahiyettedir. Bu üslûp bize, daha çok, yerleşik toplumlarda gözlediğimiz 'tahrîr' ve 'takrîr' ile yaratılan eserleri hatırlatmaktadır. Bu tür yazılı ortam yaratıcılığı eserlerin sözel ortamda, 'kıssa-hwân' [=kıssahân: <kıssa: hikâye ve hwân: okumak, okuyarak terennüm etmek> manzum veya manzum/mensur hikâye metinlerini okuyarak, oynayarak ve terennüm ederek anlatan sanatçıl]ar tarafından kısmen kıraat edilerek, kısmen okunarak <teganni edilerek> veya buna uygun kişilerce çeşitli meclislerde 'âyan ü beyân etme' <=anlatma> ve 'okuma' <teganni etme> yoluyla icra edildiği bilinmektedir³⁷.

³⁶ Çünkü bu formülasyon, sözel yaratıcılık ortamı icrasının, hanların ve beylerin hayata nizam verdiği ve hareketli yaşayış düzeninin yerleşikliğe egemen olduğu zamana uymaktadır. Elbette, saray veya otağda, veya hanların, beylerin huzurunda gerçekleşen ve onlara hitaben yapılan sözel ortam icralarında da bu tür ifadelerin yer alması mümkündür. Fakat, bu ünvanların yerini, yerleşiklik egemen olduğu zaman, 'sultanım, benim canım, efendim, râvi aydur' gibi ifadelerin aldığı yazıya alınmış hikâye mecmualarından bilmekteyiz. Beğ Böyrek hikâyesinin Mısır nüshasında olduğu gibi. Bana göre bu formülasyon arkaik nüshaya dipnüshadan geçmiş ve elimizdeki metinlerde muhafaza edilmiştir. Ve bu arkaik nüsha, Köprülü'nün adı geçen eserinde ifade ettiği zamanda, V. yüzyıl öncesinde veya sonrasında Uygur bitikçileri tarafından, geçmiş öğrenmek hevesinde olan bir Türk hanı önünde yapılan icralar yoluyla, veya doğrudan bu olayları bir tarihçi gibi kaleme alan kişi tarafından ilk kez yazıya alınmıştır. 'Oğuznâme' adı verilen bu eserler, onların kendi anlayışlarına göre tertip edilmiş tarihlerini ve kahramanlarının maceralarını anlatır. Onları, bugünkü tarih anlayışımız, veya belge anlayışımız açısından bakarak anlamamız imkânsızdır. Salnâ-mecilik değil, bu tarihçilikte birbirini takip eden veya aynı zamanları paylaşanların maceraları anlatılır. Bir bakıma sözel tarihçilik sonunda, maceraların yitip gitmemesi için bunlar, yine bir 'han' buyruğu ile, huzurunda yaptırdığı icralardan yazıya alınmış biçimleridirler. Ve bizim metinlerimizin arkaik nüshası, sözelden yazıya ilk kez bu yolla geçmiş olmalıdır. Sözelden yazıya geçen bu metinleri, bugün bir tarih metni görmeyişimizin bir nedeni, onların karşımıza bir destan metni gibi çıkmalarıdır. Ama yazılı ortam ürünlerine, V. yüzyıldan itibaren X. yüzyıla kadar büyük ölçüde, buna Bengü Taş Bitiği Yazıtlar dahil, aynı anlatım dili ve üslûbu hâkimdir. Bu bilgiler aynı zamanda devleti ve toplumu yönetecekler için birer 'düsturnâme', 'Kutadgu Bilig' ve devlet yönetimi bilgisi ihtiva eder. Bengütaş'lar bu açıdan bakıldığında Türkler arasında gelecekteki yöneticilere geçmiş tecrübeleri aktarmanın çok köklü ve sürekliliği olan bir kurumu temsil ettiği kanı-sındayım.

³⁷ Beğ Böyrek hikâyesinin Mısır nüshasında, eseri tertip edip yazıya alan 'âyan ü beyân' ile 'takrîr' ve 'tahrîr' eden Eyyübî Garîb'in böyle bir kıssahân olduğu anlaşılıyor. İstinsah ettiği hikâyeye, kendisinin bildiği bir başka varyantı dikkate alarak yeni bir final ekliyor. Öncekini muhafaza ederek bu finali de eklemesi, okuyucu ve dinleyiciye, her iki rivayeti de bildiğini ve bu işte ne denli üstad olduğunu göstermek içindir. Fakat bu durum bize, hem müstensih ve hem râvi konumunda olan bir hikâye araştırmacısı ve mütehassısı ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Eserin başlangı-

Hakaniye ve Harezmi edebî yazı dilleri, bu nüshaların yazıya çekildiği dönemlerde [XV-XVI. yüzyıllar aralığı], Türkiye sahasında artık ‘Türkî’ diye bilinmektedir. Türkistan sahası yazı dilinde yazılmış eserlerde, eser başlıklarına bu türden açıklayıcı ibareler koyma alışkanlığı vardır. Türkistan sahası eserlerde bu tür açıklamalı kitap adlarına örnek olarak şunlar verilebilir: “Kitâb-ı Gülistân. Bi’t-Türkî”; “Tıbyan al-lugat at-türkî ‘alâ lisân al-qanqlı”³⁸. Sonuncu örnek, tam tamına bizim Dresden nüshası gibi bir ana başlık ve açıklayıcı ile yazılmıştır. Ama, ‘alâ lisân-ı tâife-i Oğuzan” yerine, sözlüğün hangi dil/lehçe ile kaleme alındığını göstermek üzere ‘alâ lisân-ı Qanqlı” <Qanqlı dili ile> konmuştur. Fakat, bildiğim kadarıyla, Memlûk-Kıpçak sahası eserlerde de, buna benzer kitap başlıkları vardır; ama, Türkiye sahası eserlerde böyle bir ikinci başlık koyma alışkanlığı yoktur. Dresden’i göçüren, bana göre, en azından ya bu alışkanlığa sahip bir kişi, veya bu başlığı da olduğu gibi istinsah eden bir müstensih olmalıdır. Gördüğü ve göçürdüğü dip nüsha, Uygur veya Arap harfli Türk alfabelerinden biriyle yazılmış nüshalardan biri olabilir. Ama, elimizdeki bulgular, bilgiler ve metinlerin istinsahında ortaya çıkan karışıklıklar, dip nüshanın Uygur yazısı ile yazılmış olduğu ve bu dip nüshasının, muhtasaran Arap harfli Türk alfabesine aktarıldığı kanaatini güçlendirmektedir.

Elimizdeki nüshaların metinlerinin yazıya alındığı zaman, Uygur yazısının Türkiye’de bulunduğu zamanlara denk düşmektedir. Muhtemelen bu eserin yabancı dillerde yazılmış nüshaları hakkında da, müstensih bilgi sahibidir. Dolayısıyla, elimizdeki metinlerin müstensih veya yeni yazı diline aktarıcısı, bu ikinci açıklayıcı başlık ile, eserin dip nüshasının farklı bir yazı dilinde olduğunu ve onu, Oğuz lehçesine aktararak istinsah ettiğini okuyucuya duyurmak, yaptığı işi anlatmak istemiş de olabilir. Kaşgarlı, ta Karadeniz’den Kaşgar’a kadar bütün Türk ülkelerinde Uygur yazısının ve yazı dilinin bulunduğu konusunda daha XI. yüzyıldan haber vermektedir. Dedem Korkud metinlerinin de bu yazıyla kaleme alınmış olması, hatta bu yazı içinde bir kültürel değişim geçirmiş olması, boyların yansıttığı hayat tarzı ve ‘gaza’ felsefesi açısından uygun düşmektedir. Dolayısıyla, bize erişen metinlere kaynaklık eden dip nüshanın Oğuz lehçesinde yazılmadığı ama kültürel değişim ve yeni terkipler yaratma sürecinde Uygur yazısı üzerinde gelişen Türkistan Türk yazı dilinde, yeni zamanlarda ise ‘Türkî’ veya ‘Türk tili’ diye bilinen yazı dilinde, veya Harezmi/Sır Derya çevresi Oğuzları arasında bu yazı dilinden Oğuz Lehçesine dayalı yazı diline aktarılmış bir nüsha olduğu söylenebilir. Dediğim gibi, bu olgu, Türklerin medeniyetlerini yeni bir terkipler ve atılım içine soktuğu bir süreçte, VIII.-XV. yüzyıllar aralığında gerçekleşmiş olmalıdır, diye düşünüyorum. Fakat, bu nüshanın hangi tarihi taşıdığı, kesin olarak hangi yazı ile yazıldığı veya kimin tarafından daha arkaik bir dip nüshadan yeni bir dönüşüme uğratarak tertip edildiği konusunda bir işaret yoktur. Ancak, başlık altına konmuş açıklama kaydından, dip nüshanın farklı bir lehçe ile yazıldığı ve buna vurgu yapıldığı açık ve kesindir. Böylesi sayısız eser başlığı veya benzer örneği Türkiye sahasında var ise, tarafımda bilinmiyor. Bu durum, bir tek bu eserin Dresden nüshasına mahsustur ve sebebi de, kanaatimce işaret ettiğim gerçektir. Daha ötesi, bu nüshanın <Dresden> Türkiye sahası dışında, Sır Derya ve Harezmi, veya

cına koyduğu gazelde de kendi hakkında kimi bilgilerden de, bu işi yapan bir üstad yanında çıkarılarak çalıştığı anlaşılmakta, ama bu mecmuayı tertip ve istinsah ederek kendisinin de bu konuda üstad olduğunu düşünmekte ve övünmektedir.

³⁸ J. Eckmann’ın kaynakçada belirtilen eserinde bu bilgiler vardır.

Memlûk sahalardan birinde istinsah edilmiş olması ihtimali de, bir ihtimal olarak gözden uzak tutulamaz. Vatikan nüshası üzerinde dil ile ilgili bir kayıt yoktur. Türkiye ve Azerbaycan sahası istinsahlara daha uygun görünmektedir.

Dresden nüshasının ortaya koyduğu bu gerçeğin varlığı, bize, aynı zamanda, elimizdeki metinleri yazıya alan müstensihin istifade ettiği dip nüshanın özgün başlığının da "Kitâb-ı Dedem Korkud" olmadığını; ama, bu anlama gelebilecek nitelikte bir başlığa sahip olduğunu söylemeye imkân verir. Bu imkânı, Vatikan nüshasının başlığı da güçlendirmektedir. Nitekim, orada da farklı başlıklar vardır. Vatikan nüshasında da, bana göre, eserin başlığı, yine iki ibare hâlinde verilmiştir: 1. Ana başlık: "Hikâyât-ı Oğuz Nâme", 2. Açıklayıcı ikinci başlık: "Qazan Beg ve gayrı". Ergin ve Araslı'nın, ikinci nüsha müstensihinin, hem dip nüshayı ve hem de Dresden nüshasını görmüş olduğu biçimindeki kanaatlerini paylaşıyorum. İki müstensihin veya iki müsvedde sahibinin iki farklı başlık kullanmış olması, onların, eserin mahiyeti hakkında bilgi sahibi olduklarını, sıradan insanlar olmadıklarını gösterir. Böylece, elimize erişen metinleri yeni <Oğuz lehçesine> yazıya çekenlerin, müstensih veya müstensihlerinin hem Oğuz Türkçesine, hem Türkistan Türkçesine ve hem de iki Türk alfabesi [Uygur ve Arap harfli] ile yazılmış metinlere vâkîf olduğu söylenebilir. Aslında, onların sıradan bir 'meraklı okuyucu' veya 'keskin hafızalı' bir dinleyici olmadığı kitaba verdikleri adlardan ve yaptıkları açıklamalardan da kolayca anlaşılmaktadır. Eserin bilim hayatında estirdiği büyümlü hava ve olağanüstü câzibe, bu gerçeği, yüzyılı aşkın bir zamandan beri dikkatlerden kaçırdığı kanısındayım.

Özgün başlığın, Aybek'in bildirdiği Uygur harfli dip nüshada, 'Ulu Han Ata Bitigi' [Büyük Şah Baba Kitâbı] gibi bir başlık olduğu anlaşılıyor³⁹. Bu başlık, farklı biçimlerde de açıklanıyor: 'Ulu Han Ata Bitigçi' veya "Ulu Han Ata Bitigçi Sözü"⁴⁰. Hangi başlığın doğru olduğu konusunu burada tartışmayacağım. Fakat, bu başlığın Arapça tercümesi 'Büyük Şah Baba Kitabı' diye verilmiştir. Bu konuda her iki görüş de mümkün ihtimal gibi görünmektedir. Meslek bildiren ünvan sözcükleri söyleyişte sona gelmektedir. Abdurrezzak Bahşı, Yahşı Fakih, Tursun Fakih gibi. Dolayısıyla eser adı, Aybek tarafından doğru verilmiş de olabilir, yanlış istinsah da edilmiş olabilir. Eski Türkçede 'bitig' kitap anlamına gelmekte ve 'bitikçi' sözü de, bir ünvan adı olarak kitap yazan, kitap yazıcısı, yazıcı/kâtip, tarihçi <vak'anüvis> gibi görevleri yapan kişiyi göstermektedir. Her iki sözcük, 'bit-'<yazmak> fiilinden türetilmiştir.

Arkaik nüshanın, 'Ulu Han Ata Bitikçi' ünvanını taşıyan bir saray tarihçisi tarafından tertip edilmiş olması ve bu eserin "Ulu Han Ata Bitigçi Bitigi" gibi bir ad ile tanınmış olması da mümkündür. Şecerevî bir biçimde yazıldığı anlaşılan bu eserde, toplum üyelerine ve yöneticilere hikmetâmiz söylenmiş sözlerin yanı sıra, tarihî

³⁹ Ercilasın, terkinin tercümesinden hareketle, 'bitigçi' sözünü haklı olarak 'bitigi' biçiminde düzeltmiştir [Kaynakçadaki ilgili yazı]. Fakat bu konuda Köprülü'nün yapmış olduğu alıntıda kayıt: "Bu mâlûmat bunların Ulu Han Ata Bitigci kitaplarından alınan şeylerdir" diye başlıyor (Köprülü, 1966). Dolayısıyla, Ulu Han Ata Bitigci Kitabı gibi düşünülmesi ve tercümesinde ise, aidiyetinden dolayı 'bitigçi' ünvanını kullanmaya ihtiyaç duyulmamış olabilir. Bence bu ihtimali de dikkate almak gerekir, diye düşünüyorum. Çünkü, 'bitigci' sözü sadece yazıcı değil, aynı zamanda 'tarihçi', 'tarih yazıcısı', 'vak'a-nüvis' anlamlarına geldiği bilinmektedir. Kitap, onu yazıya alan kişinin adıyla tanınmış olabilir.

⁴⁰ Köroğlu (Köroğlu, 1988) bu ibareyi bu şekilde anlamaktadır [Kaynakçada ilgili yazı].

kahramanların maceraları da, elimizdeki boylar cümlesinden anlatılmış olabilir. Köprülü bu ihtimali teyid eden bilgilere işaret etmektedir⁴¹. Bu durumu, aynı zamanda Aybek'in sözünü ettiği eski Farsça tercüme nüshanın tarihi de teyid etmektedir⁴². Ben arkaik nüshanın/nüşhaların Köprülü'nün işaret ettiği süreçte, saray/han bitkiçilerinden biri tarafından yazıya alınmış olması gerektiği kanısındayım. Varlığı bilinen en eski nüsha ile ilgili tarihî kayıtlar da, bu gerçeğe işaret ediyor⁴³. Ve bu nüshada, 'Dedem Korkud'un geçmişten ve gelecektekilerden haber veren sözlerinin, nasihatlerinin, alkış ve yakarışlarının, geçmişini anlatan hanların şecerevi tarihine ait kayıt ve bilgilerin de bu eserde yer almış olması tabiidir. "Kitab-ı Dedem Korkud" başında değişime uğramış giriş, buna işaret eder. Aybek'in 'Dürerü't-Tican' adlı eserinde kaydetmiş olduğu bilgilerin varlığı, bunu söylemeye izin vermektedir⁴⁴. Ayrıca çeşitli kaynaklarda yer alan bilgiler ve alıntılar, Dede Korkut'a aitliği belirtilerek tertip edilmiş mecmualar da, arkaik dip nüshaların daha mufassal bir mahiyette hazırlanmış olduğunu göstermektedir⁴⁵. Metinlerin İslâmi kültür içinde bir dönüşüme uğratıl-

41 Köprülü'nün 'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' adlı eseri bu konuda çok zengin bilgi ve gönderme notlarına sahiptir.

42 Aybek'in eserinde yer alan bilgilere göre, h. 211 [826-27]'de Farsî'den Arapça'ya tercüme edilmiş olması, Farsçaya daha eski bir zamanda tercüme edildiğini ve o tarihten çok daha önceleri, en azından Eba Müslim Horasanî'ye miras kaldığı bir zamandan önce Türk dilinde yazıya alınmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarih, han saraylarında varlığı V. yüzyıldan itibaren bilinen ve Uygur harfleri ile tarihî olayların ve menkabevî tarihlerin yazıya alındığı süreç içinde olmalıdır. Bana göre, Aybek'in belirttiği ilk kitabı Kıpçaklar ve Moğullar, ikincisini Oğuzlar muhafaza edip eklemelerle sürdürmüştür. Her ikisinde soyağaçları tarihi anlatılmıştır. Dedem Korkud'un anlattığı ifade edilen eski Türk alplarının maceraları da, onların bir tarihinden, veya tarihlerine ait bir kesitten ibarettir. Fakat, bu tarihî kesitlerin veya maceraların zamanını, tarihiliğini kaynakların yetersizliği nedeniyle belirlemek güçtür. Fakat, büyük zaman dilimi olarak, hangi zamanların tortularını ve renklerini almış olurlarsa olsunlar, hepsinin milâd öncesi zamanlardan geldiği söylenebilir.

43 Aybek tarihleme konusunda şunları <M. Cevdet'ten nakleden Köprülü'den alıntı> söylemektedir: "...bu kitabı edtik ettik. Beraberce okuyup anlayabildiğimiz şeyleri istinsah ettim. Bâzi yerlerini anlayamadık. Müellifi kendisinin Cibrâil b. Bahtîş isminde olduğunu, doktor bulunduğunu ve kitabı esâsen Türkçe'den Farsî'ye terceme edildikten sonra kendisi h. 211 [m. 826-27 D. Y.]'de Farsî'den Arabî'ye naklettiğini yazıyordu. Bu kitap Ebû Müslim Horasanî'nin hizânesinden geliyordu. Zâten Ebû Müslim Buhtu-Han neslinden geldiğini ve bu kitabı irsen aldığı iddia ediyordu" (Köprülü, 1966). Aybek'in "Durar't-Ticanna Tavarîh Guraru'z-Zaman [Ünlüler Tarihinden Bir İnci] adlı eserinin bir nüshasına dayanarak Köroğlu, şunları ifade etmektedir: "Tarihçinin sözlerine göre Sasanid Aruşvara'nın (531-579 yıllarında yönetimdeydi) ünlü veziri MervliBuzurgmihr Bahtagan Farsça'ya ait orta dönem Fars dilindeki kitab, Abu Müslim Horasanî'nin idamı sırasında (755) bulunmuştur. Eserin bütününde kahramansı epik karektere sahip olduğu göz önüne alınırsa bunun "Ulu Han Ata Bitigçi Sözü" adı altında Türkçeden çevrildiği açıktır. Halife Harun Reşid'in (763-809) yönetimi sırasında kitap Bağdatlı Cebrail Bahtyaşu tarafından tercüme edilmiştir" (Köroğlu, 1988). Köroğlu'nun söz konusu makalesi, bu değerlendirmenin ötesinde, metinlerin tarihî süreci konusunda önemli değerlendirmelere sahip bir bildiridir.

44 Bu kayıtlar Köprülü, Gökyay ve M. Cevdet'te vardır. Buraya alıntı Köroğlu'nun bildirisinden alınmaktadır: "Burada göçün başlangıç dönemi, bu halkın (Oğuzların. -H, K.) ilk işleri de anlatılmaktadır. Fakat kitapta anlatılanların pek çoğu kutsal inanca [şer'-şerife -D.Y.] uymamaktadır. Onların kökeni ve eski tarihleriyle ilgili bilgiler tercümede "Büyük Şah-babanın Kitabı" anlamına gelen 'Uluhan-ata Bitigçi Sözü' adlı kitaplarından alınmıştır. Böyle bir kitap da Türklere, Moğollara ve Kıpçaklara mutluluk vermektedir. Bu, onların arasında saygı gören bir kitaptır. Türkler arasında bu kitap oldukça yaygındır ve "Oğuzname" diye adlandırılmaktadır. Onların ilk büyük yöneticilerinin adı Oğuz'dur" (Köroğlu 1988: 48). Bu alıntıda yer alan bilgiler, ifade edilmiş ötekilerden nüanslarla ayrılmaktadır. Alıntıda yer alan ifadede, özgün kitap başlığı çıkarımı görülmektedir. Uygun bir çıkarımdır. Ve bu çıkarım Kitâb-ı Dedem Korkud' başlığı ile uyumludur. Metinlerde bir 'Dede Sultan' ünvanı geçmektedir. Aynı ünvanı Mısır nüshası 'Beg Böyreğ'te de aynen rastlanmaktadır. Bu ünvan da yine 'Ulu Han' veya 'Büyük Şah' ünvanları ile hemen hemen aynıdır.

45 'Hazihi'r-risâleti min-kelimât • Oğuznâme. El-meshûr bi-Atalar Sözü' adlı Berlin nüshası

ması işlemleri de, bu dine yeni girmiş 'bitikçi'ler eliyle ilk kez Türkiye sahası dışında, boylar arasında ceryan eden olayların canlı hatıralarının muhafaza edildiği ve henüz inanç değişimi yaşandığı bir sahada, büyük ihtimal ile, Sır ve Amu ırmakları ile Harezmi çevresinde yapıldığı ve yazıya alındığı kanısındayım. Dolayısıyla, iki inancın mensupları arasında ceryan eden çatışmaların akisleri de, bu vesileyle metinlere yansıtılmıştır⁴⁶.

Aybek'in, Oğuzların da bunun gibi "Oğuznâme" adlı bir eseri vardır sözü dikkati çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki, eserin arkaik yapısı çok önceleri tesbit edilmiştir. Daha sonra Türklerin arasında olan ayrışmaya bağlı olarak ana eser iki kolda ilerleyen birer şecerevî tarih olmuştur. Ebulgazi Bahadır Han'ın yazmış olduğu iki eser [Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk], muhtemelen bu ayrışma ardından ortaya çıkan yeni nüshalara dayanmaktadır. Oğuzlar, asıl kitabı [kök nüshayı] kendilerince; Kıpçak/Peçenek ve Moğullar da kendilerince yaptığı eklemeler ile, kendilerine özgü birer soyağacı tarihi sürdürmeye çalıştıkları anlaşılıyor. Fakat bu durumun, sanırım Reşideddin'in Camiü't-Tevârih' adlı eserinde, belki de İlhanlıların etkisiyle ayrıştırması ve kaynakları ayıklayarak kök nüshalardan ayrı ayrı tarihler vücûda getirmesi yol açmış olabilir. Nitekim, o, eserine Dedem Korkud kitabında yer alan bilgileri dikkate almamıştır. Onları mevsûk bilgi dışında tutup 'hikâyat' babında görmüş ve ayrıca bir kitap etmeye niyetlenmiştir.

Arkaik nüshada, 'Ulu Han Ata Bitigi' gibi bir adın tercümesi 'Büyük Şah Baba Kitabı' biçiminde verilmektedir, diye daha önce belirtmiştim. Elimizdeki Dresden nüshasının izafet tamlamalı-başlığına da bu başlık denk düşmektedir. Sadece 'ulu han' ünvanı atılmış, yerine hem ululuğu ve hem de hürmete lâıyk kişiliği ifâde eden 'dede' ünvanı kullanılmıştır, ama anlam muhafaza edilmiştir. Metinlerde 'dede sultan' tabiri de geçmektedir. Sultan ve han ünvanları arasında da, o günlerde bir fark olduğu söylenemez. 'Dede Sultan' ünvanı pekâlâ 'Ulu Han' ünvanına denktir ve metinlerde yer bulmuştur. Ama, 'dede' ünvanı da yeterince saygı uyandırıcı bir ünvan değildir. Sözüün uzununun kısa edilmesi, kısanın uzuna tercih edilmesi Türkler arasında yaygın bir alışkanlıktır, diyebilirim.

Sözel ortamın 'meraklı' ve 'hafızası keskin' dinleyicisi kitaba, elimizdeki 'Kitâb-ı Dedem Korkud' başlığını niye versin ve niye ikinci ibareyi altına açıklama olarak

mecmuanın sonu "**Bâqi ves-selâm. Temmet Oğuz nâme.**" diye bitmektedir. Mecmuanın dış kapağında farklı bir yazıyla "**Kitâb-ı Oğuz nâme. Türkî ve Tatarca darb ü meseldür**" kaydı vardır. Bu yazının altında eski yazıyla 74 rakamı yer almaktadır. İç kapakta ise müstensihinin hattı ile yazılmış olduğu anlaşılan şu başlık yer alır: "**Oğuznâme**". Bu başlığın altında daha küçük bir yazıyla şu açıklama verilir: "**ya'ni durûb-ı emsâl**". Bu başlıkların sol üst kenar tarafında ise "**Ms. Diez. A. quart. 91**" kaydı vardır. Biz bu mecmuanın microfilminden alınmış bir suretini görme imkânı bulduk. Mecmuanın baş kısmında Oğuzlar ile ilgili "Dedem Qorqud" ağızından söylenmiş bir takım sözler yer almaktadır. Daha sonra atasözlerine ve bir kısım beyitlere yer verilmektedir. Bu atasözlerinin ve bir takım tahkiyevî sözleri ile beyitlerin "Dedem Qorqud" ile ilgili olmadığı açıktır. Muhtemelen müstensihî veya muharriri bir tekke mensubudur. Uslûp ve ifâdesinden böyle bir in-tiba edinilmiştir. 'Oğuz nâme'nin baş kısmında verilen sözler, bana göre bu kayıp mufassal nüshadan, şer'i-şerife uygun olarak veya uygunlaştırılarak ve yeni kültürel değişime özgü atasözleri katılarak tertip edilmiştir. Bu mecmuanın başlığı da yine daha önce belirttiğimiz gibi ana-başlık ve altında açıklayıcı ibâreyle tertip edilmiştir ve bu bağlamda 'Dedem Qorqud' müstensihlerinin ana-başlık ve açıklayıcı ibâre ile, istinsahlarını isimlendirme geleneğini korunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁶ Metinlerden de, mücadelelerin büyük ölçüde yeni Müslüman olmuş Oğuzlar ile henüz Hristiyanlıktan dönmemiş Kıpçak/Peçenek Türkleri arasında ceryan ettiği anlaşılmaktadır.

koymaya ihtiyaç duysun? Veya Vatikan nüshası kapağına niye: "Hikâyât-ı Oğuz Nâme" ve "Qazan Beg ve gayri" başlıklarını koysun? Böyle bir durum olsaydı, yâni sözelden yazılıya geçirme işlemi yapılışaydı, meraklı müstensih/dinleyici eserine 'Dedem Korkudunğ Kitâbı', veya 'Dedem Korkud'un Boylamaları, Soylamaları' veya 'Dedem Korkud Oğuznâmeleri', yahut 'Dedem Korkud'un Dilinen' gibi daha sade ve basit bir ad kullanırdı. Böyle bir başlık veya benzeri konmuş olsaydı, bu durum, hem sözel edebî anlatım diline, hem de, metinlerin verdiği 'Dedem Korkud dilinen ozan aydur' açıklamasına uygun düşerdi. Ama, böyle bir durum da ortada mevcut değildir.

Bir başka husus da, eser, bu hâliyle sözel ortam yaratıcılığında yer alan bir icra sırasında, hafızası keskin meraklı bir dinleyici tarafından kaleme alınmış ise, o zaman da eserine dil ile ilgili bir açıklama koyma ihtiyacı duyması anlamsız kalır. Böyle bir ihtiyaç duymaması icap eder. Çünkü icra ortamı, icra dinleyicisi ve icracı ozan, tüm çevre 'Oğuz boyları' ile meskûn demektir. Üstelik, hemen hemen aynı zaman aralığında yazılıya alınmış nüshalar arasında, Ergin'in işaret ettiği dil/gramer hataları, inanılmaz farklar niye olsun? Burada iki ayrı icranın varlığı da, söz konusu edilemez. Nüsha başlığı altında böyle bir dil açıklamasına da, ihtiyaç yoktur. Fakat eser, Mahmud Kaşgarî'nin dediği gibi, XI. yüzyıla kadar bütün Türklerin kullandığı 18 harfli Uygur yazısı ile yazılmış ise, bu edebî yazı diline 'Türki' dendiği de bilinmektedir. Ayrıca bu yazıyla yazılmış eserlerin bir başka alfabeyle göçürülmesi sırasında sesleri gösterecek imlerin karıştırılması pek tabiidir. Özellikle Uygur yazısı, tabiatı ve yazım yapısı itibariyle buna imkân verir⁴⁷. Göçürücü bu sahaya mensup birisi ise, im farklarını gözetmeden göçürmesini kendine tabii gelen bir üslûp içinde tamamlamış olması ihtimali gözardı edilemez. Bize karışık gelen, onun için tabii bir durumdur. Bunlar bana, dil açısından araştırmaya muhtaç ihtimaller olarak görünmektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nın bu yazı ile kaleme alınmış eksik bir nüshası elde mevcuttur ve bu eser, günümüzde işlenip yayınlanmıştır⁴⁸. 'Muhabbet-nâme' [H. 754/ M. 1353] dâhil bir çok önemli eserin Uygur yazısıyla kaleme alındığı ve istinsah edildiği ve uzun bir süre bu yazının Türkistan sahasında revaç gördüğü bilinmektedir. Harezmi'nin yazdığı bu eserin nüshalarından biri, Emir Celâleddin Fîrûz Şâh adına, H. 835/ M. 1432'de Uygur yazısıyla yazılmıştır. Arap harfli nüshalar ise, daha sonraki zamanlara, XVI. yüzyıl ve sonrasına aittir. Dönemin yazı dili, Uygur/Kaşgar, Kıpçak ve Oğuz lehçeleri özelliklerini bünyesinde taşır. Harezmi sahası Türkçesi bu özellikleri göstermektedir⁴⁹. Türkistan sahası, X.-XV. yüzyıllar aralığında, hem metinlerin ve hem de yazı dilinin dönüşüm ve değişimler geçirmesine, hem de yeniden yazılıya geçirilmiş olmasına müsaittir. Türkistan sahasında bu bölge, Kaşgar ve Harezmi sahaları olabilir. Dolayısıyla elimizdeki metinlerin gösterdiği karışıklıkların bir sebebi, yazı türü ve imlâdan geliyor olmalıdır. Uygur yazısı, imlâsı yanı sıra, Arap harfli Türkçe metinlerde Fars imlâsı kullanılmış olması da, bu karışıklıkların bir nedeni olabilir? Metinler bu açılardan da hiç araştırılıp incelenmemiş-

⁴⁷ Arat'ın 'Kutadgu Bilig' adlı eserinin giriş kısmında bu konuda bilgi vardır.

⁴⁸ 'Oğuz Kagan Destanı' Bang ve Arat tarafından yayınlanmıştır. Künyesi kaynakçadadır.

⁴⁹ J. Eckmann'ın makalelerinin toplandığı (Eckmann 1996) esere ve ayrıca A. M. Şcerbak'ın kaynakçada yer alan eserine başvurulabilir.

tir. Böyle de olsa, işlemin bu sahada, yine de, yazıya alınmış daha eski bir dipnüşha üzerinden gerçekleştirilmiş olduğu kanısındayım. Bu özellikler, Harezmi sahasında da olsa, Uygur yazısı üzerine gelişmiş bir müşterek yazı dili varlığına işaret eder. İslâmî renklerin ve motiflerin metinlere sızdığı düşünülür ise, böyle bir değişimin Türkistan sahasında olmuş olması mantıklıdır. Kaşgarî de, bu yazıyı bütün Türklerin okuyup anladığını ama her bir boyun aynı zamanda kendilerine mahsus ağızları bulunduğunu belirtmiyor mu?⁵⁰ Doğrusu, elimize erişmiş nüshaların metinlerinin, sürekli bu gerçek göze alınmadan incelenmesi ve değerlendirilmesi izlenimi rahatsız edicidir.

Metinlerin dilinde 'Kıpçak' unsurlarının da, daha arkaik biçimlerin de, hatta başka boylara ait unsurların da bulunması tabiidir. Çünkü bu dil bir destanî anlatım dilidir ve bütün Türkistan sahası için müşterek bir sözel anlatım, bir sözel edebî dildir. Böyle bir müşterek dilin egemen olduğu sözel ortam yaratıcılığı içinde yer alan icralar ile metinler dinleyicilere erişmişlerdir. Ayrıca, Kıpçaklar ile Oğuzların birbirine komşu oldukları ve birbirlerini anlayacak bir dil ile aralarında konuştukları gerçeği de unutulmamalıdır. Elbette, bizim metinlerimize dip nüsha görevi yapan nüsha, burada değişim ve dönüşüme uğrayarak böyle ortak bir anlatım diliyle yazıya çekilmiştir. Hiç şüphesiz bu yazı, Türklerin hepsinin bildiği ve kullandığı söylenen Uygur alfabesine dayalı yazıdır. Herkesin okuyup anlaması, öğrenmesi ve ezberlemesi istenen eserlerin, herkesin anlayacağı biçimde, sade, anlaşılır müşterek bir yazı diliyle yazıldığı da bilinen bir husustur.

Tarihî kayıtlar da, 'Oğuz Nâme' gibi bu tür eserlerin akıllı, uslu kişiler tarafından okunup ezberlendiğini ve bilâhare kopuz eşliğinde dinleyicilere terennüm edildiklerini, çalınıp söylendiklerini teyid eder⁵¹. Dolayısıyla, bu tarihî kayıtlar ile, 'Dedem Korkud' boylarının veya 'Oğuznâme'lerinin anlatım dilinin, iki yanlı [hem yazılı, hem ezber] muhafaza edilmiş olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, bu bilgiden çok önemli bir husus da açıklığa kavuşmaktadır. Dedem Korkut metinlerinin arkaik yapısı, kurgusu ve düzeni tamamen 'manzum' niteliktedir. Çünkü, hafızaya alma, ezberleme ve muhafaza etme açısından olduğu kadar, kopuz eşliğinde çalınıp çığırılmak açısından 'manzum' yapılar icra işlemine daha uygundur. 'Kur'an' ve 'Mevlid' gibi hacimli eserlerin ezberlenmesinde ve hafızada muhafaza edilmesinde, manzum ve müzikal elemanlara sahip olmaları önemli rol oynar. Bu nedenle diyorum ki, **bize erişen elimizdeki metinler, arkaik biçimleri bakımından manzum yapıdadır**. Dolayısıyla yeni zamanlar içinde uğradığı değişimin mahiyeti <dil, gramer, anlatım ve kurgu> ne olur ise olsun, metinlerin manzum yapılarını muhafaza ettiği, yine yazıya alınmış nüshalardan ozanların <akıllı, uslu, bilgili kişilerin> bunları okuyup ezberlediği ve kopuzları eşliğinde çalınıp çığırıldığı anlaşılıyor. Böylece, eskiden olduğu gibi, yeni zamanlar içinde de, metinlerin dilinin, biçim ve içeriklerinin icracı ozanlar ve dinleyiciler arasında iki yanlı <yazılı ve sözlü metinler hâlinde> muhafaza edilmekte olduğu söylenebilir. Yeni zamanlara ait değişim ve dönüşüm süreçleri içinde

⁵⁰ 'Divanı Lügati-t Türk'ün B. Atalay neşri I. cild, metnin giriş kısmında.

⁵¹ Aybek bu konuda şunları kaydediyor: "Bu masalları Oğuzlar içinde <kitaptan okuyup -D.Y.> uslu, bilgili kimseler ezberler ve kopuzlarını çalarak söylerler" (Köprülü, 1966: 213). Aynı konuda Köroğlu Aybek'ten şu alıntıyı verir: "Onlar (Oğuzlar) arasında günümüzde de yaygın olan pek çok efsane ve rivayet bulunmaktadır. Bu efsane ve rivayetleri bilgili insanlar ezbere bilirler ve kopuz çalarken anlatırlar" (Köroğlu 1988: 48) .

ortaya çıkan metinlerin dilini ise, öncekilerden bıçakla keser gibi kesip şuraya veya buraya yerleştirerek incelemek doğru olmaz. Metinlerin, geçmişin ve dönüşüme uğradıkları zamanların izlerini taşımaları ve farklı bir yazı diline göçürüldüklerinde de kimi eski özelliklerini korumaları tabiidir. Sözel veya yazılı ortam metinlerinin yazıya alınmış veya istinsah edilmiş arkaik nüshalarının ortak dil özelliklerini bünyelerinde taşımaları kadar tabii ne olabilir?

Yukarıda, 'Dedem Korkud' metinleri uzmanları tarafından ileri sürülen imlâ bozuklukları, anlaşılmazlıklar ve çeşitli türden atlamalar, istifâde edilen eski nüshanın sözelden geldiği konusunda Gökyay, Tekin ve Sertkaya birleşmektedir. Ergin, dip nüshanın ne olabileceği konusunda bir fikir söylemez ama, onların eski bir nüshadan geldiği gerçeğini teyid eder. Bana göre, elimizdeki nüshaların mahiyetlerinden hareketle, bu kusurların nereden gelmiş olabileceği konusunda şunlar söylenebilir, Bunlar: 1. Uygur yazısının yazım bakımından yaratmış olduğu zorluklardan kaynaklanmış olabilir. Doğrusu, bana bu ihtimal daha güçlü görünmektedir; 2. Müstensih, veya eseri bir edebî yazı dilinden ve yazıdan [Türkî edebî yazı dili ve Uygur yazısından] ötekine [Oğuz edebî diline ve yeni alfabesine] geçirirken beğenisine göre metinleri almış, kısaltmış, okuyamadığı veya uygun görmediği, 'şer-i şerife' aykırı bulunduğu yerleri atlamış, veya aynen benzeterek kopya etmiştir; 3. Metinlerde karşılaşılan bütün kusurlar, yazı dilinin sahip olduğu imlâ ile ilgilidir. İki farklı sahaya ait eserlerin iki farklı imlâ ile yazılmış olması mümkündür. Ahmed Vefik Paşa, Türkî metinlerin 'Farsî' imlâ ile, Türkiye sahası eserlerin ise 'Arabî' imlâ ile yazıldığını söyler⁵²; 4. Müstensih, imlâların hiçbirine hâkim olamayacak ölçüde 'yabancı' kökenli < Tacik veya Fars > bir kişidir. Ebulgazi Bahadır Han, bu tür müstensihlerden şikâyet eder⁵³. Bütün bu ihtimaller, elimizdeki metinlerin durumu ile ilgili olarak düşünülebilir.

Tabii bu yazım <imlâ> karışıklığına, Uygur yazısının yol açmış olması, pek tabii bir ihtimaldir. Çünkü, bu yazı sisteminde bir çok farklı ses, bilindiği üzere aynı işaretle karşılanmaktadır. Böyle bir durum, kültür değişimlerini yansıtan ve Arap harfli Türk alfabesiyle yazılan ilk dip nüsha veya nüshalarda kendini göstermiş olabilir. İki alfabeden birinde olmayan ötekinde olan ses imleri vardır. Elimizde bulunan Vatikan ve Dresden nüshalarının gösterdiği yazım kargaşası bu görüşü ileri sürmeye imkân verir⁵⁴. Ben sonuncu ihtimali daha güçlü buluyor ve benimsiyorum.

V. Eleştirel Sorgulamanın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Metinler ve tarihî kayıtlar ile eserin akibeti üzerinde yapmış olduğum değerlendirmelerin ortaya koyduğu sonuç: *Elimize erişen nüshaların metinlerinin, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısını içine alacak bir zaman aralığında Türkiye sahasında bilindiği, veya yazıya alındığı anlaşılmaktadır. Fakat, bu metinlere kaynaklık eden arkaik nüshanın, en erken V.-VIII. yüzyıllar arasında yazılmış olacağı; dip*

⁵² Lehçe-i Osmanî'nin Türk, Türkî maddeleri içinde açıklama vardır.

⁵³ Müellifin söz konusu eserlerinin baş kısmında bu şikâyetler yer alır.

⁵⁴ Bu konuda Arat'ın 'Kutadgu Bilig' ve Ergin'in Türk Dünyası elkitabında, Uygur yazı ve imlâsı ile ilgili yazısından yararlanılabilir.

nüshanın ise, IX.-XIV. yüzyıllar aralığında Harezmi veya Kaşgar sahalarında Uygur yazısıyla yazılmış bir nüshadan yeni yazıya [Arap harfli Türk alfabesine] çekildiğini; tasarruf edilerek XIV.-XVI. yüzyıllarda istinsah edildiklerini düşünüyorum. Dönüşüm ve değişimi dip nüsha ile geçirmiş olduklarını, ama bundan sonra geçen zaman aralığı içinde gerçekleşmiş herhangi bir sözel ortam yaratıcılığında yer alan her hangi bir icra sırasında metinlerin yazıya alınıp, tespit edilip bize gelmedikleri üzerine kanaatim yoğunlaşmaktadır. Ortada bu görüşün aksini kanıtlayacak her hangi bir güvenilir kanıt, kayıt ve açıklama yoktur. Ancak, daha önce de dediğim gibi, en eski biçiminin <ki bu nüshanın varlığı konusunda tarihî kayıtlar var ama kendisi elde yok> sözel ortam yaratıcılığında yer alan icralar yoluyla, <V.-VII. yüzyıl gibi bir zaman aralığında> yazıya alındıkları ve bir mufassal mecmua hâlinde toplanmış oldukları tartışılmaz. Bu bakımdan her iki değerli uzmanın, metinlerde görülen kusurları icradan kayda geçirilmesi olgusuna bağlayan hükümlerini paylaşmıyorum. Özellikle metinlerde yer aldığı belirtilen '...başka kaynaklarda az rastlanan veya hiç rastlanmayan bazı nadir kelime ve deyimlerin bulunması' hükmünü sadece 'sözlü edebiyat geleneği' ve 'epik ürün olması'na bağlayamayız ve açıklayamayız. Sözel ortam yaratıcılığında bu denli yaygın ve yaşayan bir 'metinler' toplamı olsaydı, bugün benzer bir dil ve üslûp içinde yaratılmış bir çok değişik veya benzer metin kayıtlarına rastlanması icap ederdi. Böylesi kayıtlar yok ama, oldukça büyük bir hacme sahip olduğu anlaşılan 'Kitâb-ı Dedem Korkud'dan, zaman zaman şer-i şerife uygun bulunan kimi parçalar, rivayetler, alkışlar ve kargışlar kimi eserlerde kendine yer bulmuş; kimi şer-i şerife uydurularak kayda geçirilmiş; Türkler arasında olağanüstü nitelikleriyle köklü bir hürmet duygusu yaratmış Korkud Ata'dan bu bağlamda söz edilmiştir. Bütün bunlar, yine onunla ilgili ve 'Ulu Han Korkud Ata Bitiği' veya 'Ulu Han Qorqud Ata Bitiği Sözü' gibi bir ad konmuş mufassal dip nüshalardan veya bunların istinsahlarından oluşan 'Oğuz Nâme' veya 'Ulu Han Ata Bitiği' gibi nüshalardan geçmiştir. **Kitaplarda iki farklı başlık bulunması bana göre, Oğuzların çok eski bir tarihte, bu nüshaların tek kaynaklı geliştiği bir sırada Kıpçak/Peçenek ve Moğul boylarından kopmasıyla ilgilidir.**

Korkud Ata veya Dedem Korkud'un kendisine, söylediği sözlere ve anlattığı metinlere karşı ilgi, Türkiye sahası yazılı ortam yaratıcılığı eserlerinde XIV.-XVI. yüzyıllar arasında yoğunlaşmaktadır. Bir görüşe göre, elimizdeki metinlerin Yazıcıoğlu Ali'ye aitliği mümkün görünmektedir⁵⁵. Öyle ya, Yazıcıoğlu Ali, gördüğü nüshanın Uygur hattıyla olduğunu söylüyor ve yaptığı alıntılar ve verdiği bilgiler de buradan geliyor⁵⁶. Dedem Korkud Kitabı'nın başlangıcında yer alan sözler ile onun alıntıla-

⁵⁵ Selçuk Name'de yazar: "Türklerin nesebleri rivâyeti, hakîmleri ve mu'teber nâkîlleri rivayetinden ki Uygur hattıyla Oğuz-Nâme'de yazılmış..." ([Topkapı nüshası]. Alıntı: Köprülü, 1966: 212).

⁵⁶ Yazıcıoğlu Ali'nin II. Murad zamanı Memlûk sarayında elçilik görevi yaptığı bilinen bir husustur. V. Mahir bu konuda şunları kaydediyor: "Dede Korkud Kitabı'nın... büyük bir ihtimalle onbeşinci yüzyılda İkinci Murat devrinde yapıldığı söylenebilir. Yazıcıoğlu Ali'nin aynı yıllarda yazılan Tarih-i Al-i Selçuk'ta şu satırlar göze çarpıyor: 'Peygamber aleyhisselâm zamanına yakın zamanda Bayat boyundan Korkud Ata koptu. Oğuz kavminin bilgesi idi. Ne derse olur idi'" (V. Mahir, 1970:89) Bu ihtimal, mantıklı görünmektedir. Çünkü, II. Murad Han zamanında Akkoyunluların kendisiyle akrabalıklarını Uygur hatlı bir Oğuzname'yi kanıt olarak gösterdikleri mevsüktür (Köprülü 1966: 212). Yazıcıoğlu Ali'nin 'Selçuknâme' diye ünlü eserinin Topkapı nüshasındaki

dığı sözler nasıl aynı olabilir? Uygur yazısından istifade edecek kadar ya bu yazıyı biliyor idi, yahut bir çevirisini yaptırmış olmalıydı; başka bir açıklaması olabilir mi? Yazıcıoğlu Ali'nin yaşadığı zaman, Memlûk ülkesinde elçi olarak vazife görmesi, Arapça ve Farsça bilmesi, şüphesiz Kıpçak /Harezmi sahası eserleri Mısır'da daha rahat edinmesi gibi ihtimaller, burada Uygur yazısı öğrenmesi imkânı gibi nedenler, yapmış olduğu alıntılar ve Uygur yazısı Oğuzname'den haberdarlığı ve Oğuzlarla ilgili bilgilerin orada kayıtlı olduğunu söylemesi araştırmaya değer bir konudur. Şahsen bu ihtimali mantıklı görmekteyim ama, göçürmeleri o zaman süreci içinde başkaları da yapmış olabilir⁵⁷. Mısır sahası Türkleri arasında oldukça köklü bir Oğuznâme-hânlik diyebileceğim bir irfan meclisleri icra tarzının ortaya çıkmış olduğu anlaşılıyor. Daha sonraki yüzyıllarda yazıya alınmış ve artık 'menâkıb' diye adlandırılan ve hem kurguları, hem söz ve anlatım örgüsü, hem de dili ve üslûbu tamamen değişmiş hikâyelerin Mısır sahasında karşımıza çıkması sanırım bu gerçeğe işaret etmektedir.

Uygur yazısının bilinmesi bakımından Türkiye sahası da, X.-XIV. yüzyıllar arasında buna müsait şartlara sahiptir⁵⁸. Türkiye sahası içinde veya öteki sahalarda yapılmış olması mümkün yeni göçürmeler sırasında, bunlara kaynaklık eden arkaik veya kültür dönüşümü ardından yazıya alınmış dip nüshaların metinleri, sahip oldukları manzum yapıyı büyük ölçüde yitirmiştir. Kısaltmalar, anlaşılmayan yerlerin at-

bir kayıt ilginçtir: "Ahrır zamanda girü hanlık Kayıya değe, dahı kimesne ellerinden almaya didi" sözü 'Korkut Ata'ya isnad edilir (Gökyay, 1973). Bu ibare, aynen 'Kitâb-ı Dedem Qorqud' metinleri başında vardır. İbarenin ardı orada şöyle tamamlanır: "Bu didügi 'Osman neslidir, işde sürülüp gide yorır" (Ergin, 1958: 73). Politik ilişkiler çerçevesinde başlangıca bilinçli biçimde böyle bir söz ekleyip II. Murad Han için, Uygur hatlı nüshadan yeni bir istinsah Akkoyunlu sahasında bir müstensih eliyle yaptırılmış olabilir. II. Murad Han, aynı zamanda bu tür eserleri okumaya meraklı bir şahıstır. Hatta, Vatikan nüshasının başlığının Türkiye sahasına yakınlığı da, bu ve dip nüsha kullanılmak suretiyle Türkiye sahasında yeni bir istinsahı yapılmak istendiğini düşündürüyor. Fakat, elimizde mevcut istinsah edilmiş metinlerin değişime Türkiye sahasında uğramadığı ama uğramış dip nüshalardan ve muhtemelen Uygur hatıyla yazılmış bir nüshadan istinsah edildiği kanısındayım. 'Kayı' ve 'Osman' isimleri metne Türkiye veya Akkoyunlu sahası içinde eklenmiş olmalıdır. Politik bir mahiyeti vardır. Dolayısıyla, metinlerin dip nüshasının Harezmi ve Sır Derya ile Memlûk sahasıyla ilgili ve dip nüshanın Uygur hatıyla yazılmış olması ihtimali de göz ardı edilemez. Eski mecmualardan istinsah ederek hikâyeye mecmuaları tertip etmenin Türkiye sahasında XV.-XVIII. yüzyıllar arasında bir sanayi hâlini aldığı, bu işlerle uğraşanların sayısının arttığını, bu yeni mesleğin usta-çırak ilişkisi içinde yürüdüğünü ve nesilden nesile geçtiğini Beğ Böyrek hikâyesini tahrir ile 'ayân ü beyân eden Eyyübî Garîb'in gazel tarzında yazdığı giriş divânî'sinden de anlıyoruz. Eyyübî Garîb, tahririne 'takrîr'in çok olduğunu ustasının da bu sözleri ustasının da iştirik gördüğü ile övünür. Ve mecmuayı, tahrirde eriştiği şöhrete binaen Bengi Boz ile Beg Beyrek hikâyesinin 'ayân ü beyân ettiğini söyler Fakat, hiçbir kayıt olmadığı ve olanların neye ait olduğu tam olarak tayin edilemediği için, elimizdeki mevcut nüshaların nerede, nasıl, kimler tarafından hangi amaç ile istinsah edildiklerini söylemeye engeldir. Dresden nüshasının kapak sahifesi üzerinde bir kısım yazılar vardır amma onlar esrarını muhafaza ediyor. Önemli kayıtlardan biri de 'Muhabbet-Nâme ağzında yazılmıştır' kayıdır. Bu kayıt Dresden nüshasına mı aittir. Müstensihinin herhangi bir kaydı mıdır, yoksa eser benzer vezin ile mi kaleme alınmak istenmiştir, kestirmek çok zordur. Vatikan nüshasının istinsah itibarıyla Türkiye sahasında gerçekleştiğine bana göre şüphe yoktur. Ama Dresden nüshası üzerinde aynı netliğe sahip değilim.

57 'Beğ Böyrek. Hezahi Kitâb-ı Beğ Böyrek menâkıbıdır' [h. 1145 (m. 1732-33)] adlı mecmu'anın Kahire'de bulunması, burada hâlâ oldukça canlı bir bu tür hikâyeye dinleme çevresinin olduğunu akla getiriyor. Fakat, eserin m. 1732-33 yılında yazıldığı ve İstanbul ile ilgili okunduğu yerleri <Ağa Kapısı, Kum Kapu gibi> gösterir tarihler h. 1154 ve h. 1156'dır. Eyyübî sıfatı, semti gösterebileceği gibi, Eyyübî'lere mensubiyeti de gösterebilir. Bu durumda eserin İstanbul'a sonradan eriştiği, İskenderiye, Şam, Halep ve Kahire gibi şehirlerden birinde tertip edilmesi ihtimali de vardır.

58 Arat'ın 'Kutadgu Bilig' adlı yayınının giriş kısmına bakılabilir.

lanması, yazıdan ve yazım farklılığından doğan çetinlikler, içerikte şer-i şerife aykırı bulunan yerlerin atılması gibi hususlar, metinleri elimizdeki biçimlerde bize ulaştırmaya yol açmıştır, diye düşünüyorum. *Elimizdeki metinlerin, gördüğümüz biçim ve içerikleri bize, Türkiye sahası sözel ortam yaratıcılığında yer alan bir icradan gelmedikleri açıktır. Onların bize böyle bir icradan kaydedilip geldiklerini kanıtlayacak her hangi bir kayıt şimdilik elimizde yoktur. Fakat, onların yazılı dip nüshalarından geldiği ihtimalini güçlü kılan kayıtlar ve açıklamalar tarihî kaynaklarda vardır ve bunlara kısmen bu yazı çerçevesinde değinilmiş ve gönderme yapılmıştır. Metinlerin içinde yer aldığı mecmualar önceleri, muhtemelen Aybek'in dediği gibi akıllı, uslu kişiler/ozanlar için tertip edilmiştir. Bunları söz konusu kişiler ezberleyip kopuzları eşliğinde çalıp çığırarak dinleyicilere iletmiştir. Fakat, toplumun geçirdiği kültürel dönüşümlere bağlı olarak onları o türde ezberleyip anlatanlar da bir değişime uğramış ve bu işlevi yeni ortamlarda ozanlar yerine kıssahân dediğimiz kişiler yüklenmiştir⁵⁹. Elimizdeki metinlerin donup kalmış gibi karşımıza çıkmış olmasının bir nedeni, yeni tür icracuların, kıssahânların anlatım repertuarı içinde yer almamasıdır. Türkistan ve Mısır sahasına nispetle Türkiye'de metinler ile ilgili bilgilerin sınırlılığı, sözel ve yazılı ortam anlatım repertuarlarında pek revaç bulmadıklarını göstermektedir. Türk toplumu içinde rastlanan serpintilerinin kültür merkezlerinden, şehirlerden uzak yerlerde tespit edilmiş olması da, bu gerçeği ortaya çıkarır⁶⁰. Akkoyunlu ve Kayı boyu münasebetleri ve II. Murad'ın köklerine merakı ve Oğuznâme gibi geçmişe ait Türkçe eserlere gösterdiği ilgi belki bir süre bu konuya ilgi uyardırmıştır, ama bunun sürekliliğini gösterir sonraki yüzyıllara ait her hangi bir metin kaydı veya alıntısı yoktur⁶¹. Dolayısıyla eldeki metinlerin nüshaları Uygur yazısı bir dip nüshadan tasarruf edilerek istinsah edilmişlerdir.*

Dedem Korkud'un olağanüstü metinlerinden elimize zaman içinde erişenleri, aslı

⁵⁹ Ozan ile ilgili Köprülü ilginç bir alıntı yapmaktadır: "Ozan; mâni tarzında vezinsiz bir nağme ve teranedir ki Kara Han ve Oğuz Han hikâye ve destanında söylerler" (Köprülü, 1966: 215). Acaba bu 'ozan' sözcüğü, Oğuznâme veya Oğuz Han hikâyeleri okuma/teganni etme anlamı içeren *odh-/ *udh- gibi bir unutulmuş fiilden mi ortaya çıkmıştır? Bu sorun şimdilik çözümsüz görünüyor. 'Oğuznâme'ler, Dedem Korkud tarafından alıp ozanlar çalıp söylesin, alını açık cömerd erenler dinlesin diye tasnif edilmektedir veya anlatılıp çalınmaktadır ve ilden ile ozan gezmektedir, düğüne derneğe katılmaktadır. Bana göre 'ozan' sözü gizemini muhafaza etmektedir. Sözcüğe, XI. yüzyılda, Kaşgarî'de rastlanmaması şaşırtıcıdır. Çünkü burada bir çok manzum parça yer almaktadır ve ayrıca kimi anlatıcıların ve söyleyicilerin adı verilmektedir. Ozan sözcüğünün, XI. yüzyılda, Selçuklular çağında, Oğuzların egemen olduğu bir çevrede Kaşgarî'de yer alması bana çok şaşırtıcı bir durum görünmektedir.

⁶⁰ Bu tür metinlerin tesbiti (Gökay, 1973) yapılmıştır. Metin tesbitlerinin yapıldığı yerler çoğunlukla merkezlerden uzak yerlerdir. Bey Böyrek metinleri P. N. Boratav tarafından yayınlanmıştır.

⁶¹ Buna karşın, Clauson'nun yayınladığı 'Senglax' metninden ve yaptığı tespitlerden Oğuz Kağan Destanı'nın veya 'Oğuznâme'nin arap harfli Türk yazısıyla yazılmış iki nüshası yanı sıra, Farsça nüshalarının varlığı, XVIII. yüzyıl içinde ortaya çıkmaktadır. Senglax yazarı eserinde bunlardan yararlanmış ve Türkçe ve hem de Farsça açıklama ve alıntılar vermiştir. Arap harfli nüsha, Uygur yazısı nüsha ile aynıdır.

metinlerin tortularındır. Bunların en erken, V.-VII. yüzyıllar aralığında yazıya alınmış olabilecekleri de tahmin edilebilir. Bu nevi arkaik Türkçe nüshaların Cami'üt-Tevarih gibi eserlerden ve kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, XV. yüzyıla kadar erbabinca bilindiğini kayıtlar göstermektedir. Fakat, dil ve edebiyatımızın en büyük hazinesini bize sunan Kaşgarlı Mahmud'un bütün Türk illerini dolaşıp tertip ettiği ansiklopedik eserinde, XI. yüzyılda bütün Türklerin aynı edebî yazı diline ve aynı alfabeyle <Uygur hattına> sahip olduklarını ama aynı zamanda kimilerinin kendilerine özgü ağızları da olduğunu bildirmesine, 'yır, yırığı; küg ve kügle-, koşug ve bitig' gibi yazı ve şiir; çalıp çığırmak ile ilgili 'kubuz' ve 'kubza-' gibi isim ve fiillere işaret etmesine karşılık, ne Dedem Korkut'tan veya Korkut Ata'dan, ne Oğuznâmelerden ve 'ozan' sözcüğünden hiç söz etmemesi dikkati çekici bir husustur. Bu durum acaba, bu eserlerin o sıralarda henüz bir kültürel değişim geçirmediğini, henüz Uygur hatlı yazmalarda muhafaza edilmekte olduklarını mı gösteriyor? Oğuz lehçesini çok iyi bilen birinin 'ozan' sözcüğünü atlaması düşünülebilir mi? Sanırım, Dedem Korkud boyları ve soyağacı tarihleri tertip etme veya onlara dönüp yeniden tarih yazma ve meşrûiyet zeminleri arama, XI-XIII. yüzyıllar arasında Türkler arasında önplâna çıkmaya başlamış ve böylece herkes eski hazinelerinde bulunan evrakın, yazmaların gün ışığına çıkarılması akımını yaratmıştır. Hiç şüphesiz bu akımın Türkler arasında yeniden gündeme gelmesinde, İlhanlı sarayının öncülük ettiği söylenebilir.

Türk dilinde yazılmış ilk nüshaların VII.-VIII. yüzyıllar arasında eski Farsçaya tercüme edildikleri düşünülür ise, onların taşıdığı tarihî bilgilerin kıymeti daha iyi anlaşılır, diye düşünüyorum. Farsça ve Arapça tercümelerinin bulunması, bana göre, dünya ve kültür tarihimizin geçmişine yeni bir boyut kazandıracaktır. Kimbilir şu anda, nerede ve hangi rafta keşfini beklemektedir.

Yeni zamanlar içinde, sözel ortam yaratıcılığının, Türkiye'de ve Türkistan sahasında yapılmış çeşitli türdeki icralarından, pek çok destanî ve destansı metin tespit edilmiş ve bunların bir kısmının yayınlanmış olduğu bilinen bir gerçektir⁶². Türkistan sahasında 'manzum' yapıları metinlerin tespiti büyük bir yekûn tutmaktadır. Bunlar arasında hikâyevî, masalımsı, menkabevî ve rivayet halinde de pek çok metin vardır. Her iki sahadan tespit edilen bütün kayıtlar, zaman içinde Dedem Korkut metinlerinden arkada kalanların nasıl bir büyük değişim geçirdiğini, kalanların nelerden ibaret olduğunu anlaşılır biçimde göstermeye yeter. Bunlara tüm Türk dünyasında yapılanları da katabiliriz⁶³. Uluğ Türkistan destan anlatıcılığından tespit edilmiş pek çok hamasî karakterli metni görmek, incelemek fırsatı buldum. Dedem Korkud boylarının izlerini şu veya bu biçimde taşıyanları vardır, ama hiçbiri, elimizdeki metinlere denk gelecek herhangi parçaya sahip değildir; bu gerçeği rahatlıkla söyleyebil-

⁶² Türk Cumhuriyetleri Akademileri ve Sovyet Akademisi Türk Filialleri tarafından bu konuda uzmanların bildiği sayısız yayın vardır. Kaynakçası bir kaç cild olacak niteliktedir. Büyük bir kısmı ise, yazma metinler hâlinde ilgili kurumların arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Arşivlerdeki malzemenin zenginliği ve çeşitliliği şaşırtıcı bir hacme sahiptir. Bu malzemeleri 1981 ve 1986 yıllarında görme fırsatım oldu. Dünyada bu hacimde bir derleme yapıp yazıya alındığını düşünmüyorum. Örneğini ne gördüm ve ne de duydum.

⁶³ Balkan ülkelerinde, Kuzey Kıbrıs, Polonya, Litvanya, Romanya, Ukrayna, Macaristan, Gagavuzeli, Güney Azerbaycan, Afganistan ve Doğu Türkistan sahalarından derlenen ve yayınlananları da eklersek, karşımıza inanılmaz boyutta bir hazine çıkar.

rim.

Türkiye ve Türkistan sahası ülkelerinde sözel veya yazılı ortam yaratıcılığı icra- larından gelen kayıtların hiçbirinde, ne Dedem Korkud metinleri benzeri bir metin yapısı, ne metin kurgusu, metin içeriği ve biçimleri vardır. Dedem Korkud metinle- rinin üslûbuna ve anlatım diline, zamanın ve müstensihlerin tüm tahriplerine rağ- men, kurgusuna, içeriğine ve tarihîliğine sahip bir başka eser edebiyatımızda mevcut değildir. Elimize erişen metinlerin [Dresden ve Vatikan] hiçbir benzeri ne bizde, ne de dünyada mevcuttur. Burada, Homeros'un dünyasına ve yaratılarına kaynaklık eden bir zamanın içinde, çoktan biçimlenmiş, kurgusu ve anlatım biçimleri ve metinleri tamamlanmış bir eserden söz edildiğini, özellikle belirtmek isterim. Özellikle, Ho- meros'un anlatılarında yer alan kimi motiflerin, bu eserde daha arkaik ve daha ayrıntı- lı biçimleri olduğu ve bunların Akdeniz kıyılarına doğudan akıp geldiği düşünülür ise, elimizdeki malzemenin tarihî ve kültürel kıymeti daha iyi anlaşılır⁶⁴.

Kaynaklar⁶⁵:

- ALİYAROV, Süleyman S. (1994) "Kitab-ı Dedem Gorgud [Tarihi-Filoloji Araştırma Tecrübesi]", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988**: 11-22.
- ARASLI, H. (1939) *Kitab-ı Dede Korkud*, Bakû. (1962 2. bsm.)
- ARAT, R. Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig*, Ankara (1979 2. bsm.)
- ATSIZ, N. (1939) "Dede Korkut", **Yücel Dergisi** (İstanbul), 48: 309-12.
- BAHADUR HAN, Ebulgazi (1925) *Şecere-i Türk*, (Hazl. R. Nur), İstanbul.
- BAHADUR HAN, Ebulgazi (1972) *Şecere-i Terakime <Türklerin soy ağacı>*, (Hazl. M. Ergin), İstanbul.
- BANARLI, N. Sami (1971) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I.-II. c.
- BERDİBAYEV, R. (1985) *Kazak Eposu*, Alma-Ata.
- BORATAV, P. N. (1939) *Bey Beyrek*, Ankara.
- BORATAV, P. N. (1946) *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1958) *Türk Dili Tarihi*, İstanbul.
- CEVDET, M. (1331) [1916] "Oğuznâme-Kitâb-ı Dede Korkut", **Yeni Mecmua**. -Çanakkale fevkâlade nüshası-, İstanbul: 89-91.
- CLAUSON, G. (1960) *Muhammad Mahdî Xân, Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language*, [Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir G. Clauson], London.
- D'OHSSON, M. de M. , [t.y.], **XVIII. Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Âdetler**, (Çev. : Z. Yüksel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, No. 3.
- ECKMANN, J. (1996) *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Hazl. O. F. Sertkaya), Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1994) "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988**, Ankara: 69-89.

⁶⁴ H. von Diez, bu metinlerin Homer'in metinlerinden daha eski ve mufassal olduğunu, Homeros'un bunları doğudan <Asya'dan. D.Y.> gelen kervancılardan dinlediğini kanıtlarıyla ileri sürer (H. von Diez 1815: 399-417) .

⁶⁵ Kaynakçada yer alan çalışmalar, 'Kitâb-ı Dedem Qorqud' metinlerinin Dresden ve Vatikan nüshaları ile sınırlıdır. Sorunu doğrudan veya kısmen dolaylı ilgilendiren çalışmalar gösterilmiştir

- ERGİN, M. (1976) "Türklerde Yazı ve Alfabeler", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: 340-373.
- ERGİN, M. (1958) *Dede Korkut Kitabı*, c. I, c. II (1963), Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1994) "Dedem Korkut Kitabı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, Ankara: 91-96.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1938) *Dede Korkut*, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Ş. (1973) *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul.
- GÜLENSOY, T. (1994) "Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'deki İzleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, Ankara: 97-111.
- DIEZ, Henrik Fr. von, (1815) "Der Neuentdeckte Ouguzische Cyklop", *Denkwürdigkeiten von Asien*, Band II, Berlin und Halle: 416-457.
- HATTOX, Ralph S. (1985) *Coffe and Coffehouses*, Seatle: University of Washington.
- HEIN, J. (1958) *Das Buch des Dede Korkut*, Zürich.
- İBRAYEV, Şakir İ. (1994) "Dedem Korkut Kitabında Motif ve Edebî Malzemelerdeki İç Üslûp Değişiminin İncelenmesinde Motifin Rolü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 35-42.
- İNAN, A. (1968) *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- İPEKTEN, H. (1996) *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul.
- JIRMUNSKİİ, V. M. (1974) *Turskiî Geroičeskiî Epos*, Leningrad.
- KAPLAN, M. ve M. AKALIN-M. BALI (1973) *Köroğlu Destanı*, (Anlatan: Behçet Mahir), Erzurum: A. Ü. Yayınları.
- KAŞĞARLI, M. (1986) *Divanü Lûgati't-Türk*, (B. Atalay neşri), 4 cild, 2. bsm, Ankara.
- KIRZIOĞLU, F. (1952) *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, İstanbul.
- KOCATÜRK, V. Mahir (1970) *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1962) *Kniga moyego Deda Korkuta. Oguzskiî geroičeskiî epos*, [per. akad. V. V. Bartolda, izd. podg. V. M. Jirmunskiî i A. N. Kononov], Moskva-Leningrad.
- KÖPRÜLÜ, F. (1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- KÖROĞLI, Halık G. (1994) "Depegöz ve Polifem", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, Ankara: 43-52.
- KÖROĞLI, Halık G. (1999) *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Bakû.
- LEWIS, G. (1974) *The Book of Dede Korkut*, Penguin Books.
- MELİKOV, Tofig D. (1994) "Dedem Korkut Kitabı'nın nazım bölümlerinin yapısı üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 53-59.
- ORKUN, H. N. (1935) *Oğuzlara Dair*, Ankara.
- ÖĞEL, B. (1994) "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 113-128.
- PAŞA, Ahmed Vefik (2000), *Lehçe-i Osmanî*, (R. Toparlı neşri), Ankara: TDK Yayınları.
- POTANİN, G. N. (1899) *Vostoçnie Motivı v Srednevekovum Evropeiskom Epos*, Moskva.

- RADLOFF, W. (1866-1907) *Proben der volkslitteratur der Türksichen stamme Süd-Sibriens*, Gesammelt und Übersetzt von W. Radloff, St. Petersburg.
- RAHMETİ (Arat), G. R. ve W. BANG (1936) *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- EDGÜER, RIDVAN N. "Oğuz Destanından Bir Parça", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Temmuz, 1934? c. II, Ankara: 243-44.
- RIFAT, Kilisli M. (1332) [1916] *Kitâb-ı Dede Korkud*, İstanbul.
- ROSSI, E. (1952) *Il "Kitab-i Dede Qorqut". Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oğuz*. Tradotti e annotaticon "facsimile" del Ms. Vat. Turco 102, Citta del Vaticano.
- SAKAOĞLU, S. (1994) "Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değişirme Motifi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 141-156.
- SERTKAYA, Osman F. (1994) "Dede Korkut Kitabı'ndaki Pazı Nanzum Parçaların... Okunması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 141-156.
- SÜMER, F. (1972) *Oğuzlar*, 2. bsm., Ankara.
- ŞCERBAK, A. M. (1956) *Oguzname-Muhabetname*, Moskva.
- TEKİN, T. (1986) "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1982-83*, Ankara: 141-156.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1948) *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1972), *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznâmesi, Tercümesi ve Tahlili*, İstanbul.
- TÜRKMEN, F. (1999) "Bamsı Beyrek Hikâyesinin Yeni Bulunan Kahire Nüshası ile TDK Nüshası Hakkında", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni 1999*, Ankara <baskıda>.
- TÜRKMEN, F. (1994) "Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'nde yaşayan kolları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 157-176.
- TÜRKMEN, F. (1999) "Kahire'de bulunan Bir Yazmadaki Bamsı Beyrek Boyu Hakkında [Kahire'de Tapulan Bamsu Beyrek Boyu Haguda]", *Dede Qorqud'un 1500. Yılığına*, Aşgabat <baskıda>.
- VELİYEV, Kamil N. (1994) "Kitabi Dede Gorgud Şe'rleri Haggında Bir Neçe Söz", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1988*, Ankara: 61-67.
- YILDIRIM, Dursun (2000) "Türk Sözel kültüründe Süreklilik< Osmanlı Hânedanlığından Cumhuriyete>", *Türkbilig <Türkoloji Araştırmaları. Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi>*, Ankara, 2000/1: 32-45.
- YILDIRIM, Dursun (2001) "Qam Böri Oğlu Bamsı Bökik [Qam Böre Oğlu Bamsı Bökik] Boyunda Sorunlar ve Çözümler", *Türkbilig <Türkoloji Araştırmaları. Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi>*, Ankara, 2001/2: 129-167.
- ZEYNALOV, F. ve S. ELİZADE (1988) *Kitabi Dede Gorgut*, Bakü.